

Π ρ ο σ ω κ ρ α τ ι κ ο ἰ Φ ι λ ό σ ο φ ο ἰ

Εἶναι γνωστὰ τὰ λόγια τὰ ὁποῖα ὁ Ζωρὲς, — ἀναφερόμενος στὸ θέμα τῆς κληρονομίᾳς τῶν καλύτερων πνευματικῶν παραδόσεων τοῦ παρελθόντος, ἀπὸ τοὺς νεότερους — ἀπηύθυνε στοὺς ἀστοὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ ξεκίνησαν ὑπὲρ ἐνὸς «δίχως θεὸ καὶ βασιλιά» κόσμου, κατέληξαν θλιβεροὶ συνήγοροι μιᾶς κοινωνίας μὲ βασιλιά καὶ μὲ θεό: «Κατεβαίνοντας πρὸς τὴ θάλασσα, ὁ ποταμὸς μένει πιστὸς στὴν πηγὴ του». Καὶ πάρα κάτω: «Σεῖς κρατᾶτε τὴ στάχτη, ἐμεῖς ἐπήραμε τὴ φλόγα».

Ποιὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ παραμένων πιστὸς στὴν πηγὴ τοῦ ποταμοῦ; Ἐμεῖς, ἀπαντᾷ ὁ μέγας σοσιαλιστὴς ἠγέτης, οἱ νέες δηλαδὴ δυνάμεις, οἱ ὁποῖες κρατοῦν τὴ φλόγα.

Βαρὺ τὸ χρέος τοῦ κληρονόμου τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶναι μὲ μιὰ μόνον ὄψη ὁ Ἑρμῆς. Δυὸ ἐπίσης καὶ τὰ κύρια ἐρμηνευτικὰ σχήματα, μὲ τὰ ὁποῖα μπορεῖ κανεὶς νὰ προσεγγίσει τὸν θησαυρισμένο πλοῦτο, προϊόν τοῦ ἐμπύρετου καὶ τόσο γόνιμου στοχασμοῦ τῶν Ἑλλήνων διανοητῶν.

Μὲ τίς προμετωπίδες «φιλοσοφικὰ μελετήματα» καὶ «προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι» στεγάζονται στὴν ἐφημερίδα «Καθημερινὴ» φιλοσοφικὰ δοκίμια τῶν συνεργατῶν τῆς κ.κ. Στ. Κ. Μεδίκου καὶ Ε. Σ. Σταμάτη.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἐλκυστικὸ καὶ ἡ σπουδὴ σημαντικὴ. Μὲ εὐσυνειδησία συγκομίζεται καὶ ἀναδεικνύεται τὸ προτεινόμενον ὑλικό. Καί, ἀπὸ ὀρισμένη ἄποψη, ἐπαχειρεῖται ἀρκετὰ τολμηρὰ ἢ ὕβρασή του.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἐν τούτοις, μὲ τὴν ἀνάγνωσι τῆς συζητούμενης προμετωπίδας «προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι», γεννᾶται ἡ ἀπορία, γιατί μιὰ τέτοια τομὴ καὶ ὀροθέτηση στὴν ἐπαφάνεια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ση-

μαδεύεται, μήπως, ἔτσι, μιὰ ἀπλὴ ἀναβάθμιση ἢ ἀναθεμελιώνεται οἰκοδόμημα ὀλόκληρο;

Ἐπὶ τοῦ καὶ ὁ Σωκράτης στὸ νόμο τῆς διαλεκτικῆς συνέχειας τοῦ πνεύματος ἢ προβάλλεται ὡς τὸ καταυγάζον τὸ στερέωμα τῆς φιλοσοφίας φωτεινὸ μετέωρο;

Εἶναι μάγος ἔνθεος, ὁ ὁποῖος σκορπάει τὰ φαντάσματα τῶν προγενεστέρων καὶ κατατροπώνει τοὺς συγχρόνους του, ἀνακατεύοντας στὸ κύπελο τῆς σοφίας ἕνα ἄγνωστο πετράδι ἢ πρόκειται γιὰ ἀπλὸ «ριζοτόμο»;

Ἐν ὅλο λοιπὸν τὸ ἐρώτημα συγκεντρώνεται στὸ ἂν οἱ ἀναφερόμενοι φιλόσοφοι εἰσάγουν σὲ ἕναν ὁμοειδῆ μὲ αὐτοὺς ἢ σὲ ἕναν μεταφυσικὰ μεταπλασμένο Σωκράτη φιλόσοφο. Ποιὸ εἶναι λοιπὸν τὸ σύστημα ἀναφορᾶς τοῦ προσδιορισμοῦ τους.

Ἐν ὅσο καὶ νὰ παραμένει ἀπροσδιόριστος ὁ δεσμὸς τῶν εἰρημένων φιλοσόφων μὲ τὸν Σωκράτη, — καὶ εἶναι αὐτὸ κάτι, τὸ ὁποῖο μόνον ὕστερα ἀπὸ τὴν δημοσίευσή του ἀντιστοίχου κειμένου θὰ μπορέσει νὰ διευκρινισθεῖ — εἶναι βέβαιο, ὅτι μὲ τὴν χارασσόμενη τομὴ δὲν μετατοπίζεται τὸ καθιερωμένο πλέον σύννορο, τὸ συνεξαρτώμενο μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν δυὸ ἀντιπλεύρων σχολῶν — ἐκείνης τῶν φυσιοκρατῶν φιλοσόφων καὶ τῆς Σωκρατικῆς, ἡ ὁποία, ἐναντιωνόμενη στὴν ἔρευνα τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀποσπᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴ φύση, τὴν ἀναστρέφει καὶ τὴν ἐγκαθιστᾷ στὴς ἐστίες, φέρνοντάς τὴν κοντὰ στὸν ἄνθρωπο.

Ἐν ὅσο λοιπὸν ἀποκλείσει κανεὶς, προσωρινὰ ἔστω, τὴ θεολογικὴ προσέγγισή τοῦ ζητήματος, θὰ πρέπει τότε, ἀναγκαστικά, νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν «κατὰ λόγον» ἐρμηνεία καὶ θεώρησή του, ἔστω καὶ ἂν μιὰ τέτοια ἐξέτασι πάσχει ἀπὸ τὴν ἀτέλεια τῆς «συναλληλίας» τῶν συστατικῶν τῆς μεθόδου ἐκείνης, πού

ἐπιχειρεῖ νὰ συναιρέσει τὸ ἔλλογο μὲ τὸ ἄλλο σύμβλημα.

Καὶ φαίνεται ὅτι κάτι τέτοιο συμβαίνει μὲ τὴν μεθοδολογικὴ προσπάθεια τῶν κ.κ. Στ. Κ. Μεδίκου καὶ Ε. Σ. Σταμάτη, ὅπως τουλάχιστο μᾶς τὸ ἀποκαλύπτουν συμπαραβαλλόμενα καὶ ἀντιπαραβαλλόμενα μεταξὺ τους τὰ συζητούμενα πονήματα.

Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται στὸν Ἡράκλειτο — στὴ διαλεκτικὴ ἰδιαίτερα μέθοδό του — καὶ ὁ δεύτερος σὲ φιλοσόφους τῆς Ἰωνίας, τῆς Ἑλέας, τοῦ Κρότωνα, τοῦ Ἀκράγαντος καὶ τῆς Ἀθήνας.

Καὶ οἱ δύο, πορευόμενοι τὴν ὁδὸν ἢ ἐλκόμενοι καλύτερα ἀπὸ τὴν προειρημένη μέθοδο τῆς «συναλληλίας» λογικοῦ καὶ ἀλόγου, δὲν ἀποφεύγουν τὸ νὰ «ἐκριζώσουν» συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἀπὸ τὸν ἀγρὸ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ «μετ' αὐτῶν» καὶ τὸν σίτο.

Ὅταν κανεὶς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀγνοήσει τὸν φιλοσοφικὸ ὕλισμό, — δὲν γνωρίζουμε ἂν ἀπὸ πεποίθησι περὶ ἀποχῆς ἀπὸ πονηρὰ ἔργα ἢ ὄχι — τότε καὶ τὸ ὕψιστο φιλοσοφικὸ ἐρώτημα (ὕλη ἢ πνεῦμα, ποιὸ τὸ πρωτεῦον) εἶναι ἀναγκασμένος νὰ «παρακάμπτει» καὶ τὴ λογικὴ συνεχῶς νὰ παραδιᾶζει, καὶ νὰ πορεύεται μέσα ἀπὸ τὸ γνωστὸ σχῆμα «διὰ τοῦ πνεύματος εἰς τὸν θεόν».

Κρίνοντας ὁμως τὰ πράγματα ἡμεῖς κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, θὰ ἐκινδυνεύαμε νὰ κατηγορηθοῦμε γιὰ ἀντιπατικότητα, ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς παρουσίας ἐργασίας μας κάνουμε λόγο γιὰ τὶς ἀρετὲς τῆς ἐργασίας τῶν δύο συζητουμένων κ.κ. Στ. Κ. Μ. καὶ Ε. Σ. Στ.

Ἐπάρχει ἀσφαλῶς ἀντίφασις, ἀλλὰ ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ τόσο σὲ ἡμᾶς, ὅσο κυρίως στὰ σχολιαζόμενα κείμενα, ἐνῶ ἡμεῖς δὲν κάνουμε τίποτα ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ τὴν ἐπισημαίνουμε.

Φρονοῦμε ὅτι συγκαταριθμεῖται στὰ θετικὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν κ.κ. Στ. Κ. Μ. καὶ Ε. Σ. Στ. ἡ ἐπαχειρουμένη ἀπὸ αὐτοὺς φυσιοκρατικὴ θεώρησις τῶν Ἰώνων καὶ τῶν ἄλλων ὑλοκρατῶν φιλοσόφων ἢ καὶ τῶν ψηγμάτων ἀκόμα φυσιοκρατίας τὰ ὅποια διαλαμβάνονται στὸ ἔργο ἄλλων ἰδεοκρατῶν στοχαστῶν.

Ποιὰ εἶναι ὁμως ἡ κοσμοθεωρητικὴ κλειδα τῆς προτεινομένης στὰ σχολιαζόμενα δοκίμια μεθόδου;

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἐδῶ καίτοι ἡ προειρημένη φυσιοκρατικὴ ἐκδοχὴ προάγεται, δὲν μνημονεύεται πούθενά, ὥσπσο ὁ συνεξαρτώμενος μὲ αὐτὴν ὄρος ὑλοδοξία, καὶ τὰ παραγόμενα ἀπὸ αὐτόν, ὡς κατηγορούμενα ἢ ὡς κατηγορηματικὸς προσδιορισμὸς ἔστω, ἐπιθετα, δὲν χρησιμοποιοῦνται.

Εἶναι περίπου σὺν νὰ θέλει κανεὶς νὰ θερησκειολογήσει φαλκιδεύοντας τοὺς ὄρους θεός καὶ πνεῦμα μὲ τοὺς ἀντίστοιχους μαζὶ παράγωγους ἐπιθετικούς προσδιορισμούς τους. Καὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἐξετάζουμε ἀπὸ συντακτικὴ

πλευρὰ τόσο, ὅσο κυρίως γιὰ τὶς ἐπαγόμενες ἀπὸ αὐτὸ λογικὲς ἀσυνέπειες.

Διαλαμβάνει π.χ. ὁ κ. Ε. Σ. Σταμάτης στὸ περὶ Ξενοφάνους μελέτημά του καὶ τὸ ἀκόλουθο χωρίο: «Ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν πρὸ τοῦ Θαλοῦ αἱ κοσμογονικαὶ θεωρίαι τόσον εἰς τὸν ἐλληνικὸν χῶρον, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, εἶχον χαρακτῆρα θερησκευτικὸν καὶ μυθολογικόν. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως ὁμως τῆς Σχολῆς τῆς Μιλήτου ἐσημειώθη στροφὴ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ σπουδὴν τῶν προβλημάτων τοῦ κόσμου, ἀφοῦ ἐγκατελείφθη ἡ μυθολογικὴ παράδοσις. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀνεζητήθησαν αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων, μακρὰν τοῦ καθ' αὐτὸ θεολογικοῦ προβλήματος καὶ μακρὰν τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ διακρίνεται γιὰ τὴν λογικὴν του ἐνότητα. Ἀλλὰ αὐτὸ ὄχι μόνον δὲν προάγεται μέχρι τὴν ἔσχατη ὑλοκρατικὴ ἐκδοχὴ, ἀλλὰ ἀνατρέπεται καὶ μάλιστα αὐθαίρετα, ἀπὸ τὸ ἀμέσως ἐπόμενο χωρίο:

«Μὲ ἀφετηρίαν τὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξιν θεοῦ καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ ὁ Ἀναξίμενης ἐχάραξαν νέους δρόμους ἐρεύνης τῶν τοῦ κόσμου, ἐξετάζοντες τὰ πράγματα καὶ τὰ ἐν τῇ φύσει φαινόμενα κατὰ ρηξικέλευθον τρόπον, ὁ ὁποῖος ἔγινεν ὑπόδειγμα διὰ τὴν περαιτέρω ἐπιστημονικὴν ἔρευναν». Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴν λοιπὸν τῶν δύο αὐτῶν ἀποσπασμάτων συνάγεται ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἐκδηλῆ ἀντίθεσις περιεχομένη στὰ σχολιαζόμενα κείμενα, ἀλλὰ ὅτι πρόκειται γιὰ παράλογον ἀντίφασιν (contadictio in adjecto), ἀφοῦ τὸ ἔλλογον στοιχεῖον διαπλέκεται μὲ τὸ ἄλλογον, καὶ ἐπαχειρεῖται νὰ μπεῖ τὸ σημεῖον ἰσότητος ἀνάμεσα σὲ ἀμοιβαῖα ἀποκλειόμενες ἔννοιες, ἀνάμεσα δηλαδὴ στὸ μαῦρον καὶ τὸ ἄσπρον (φυσιοκρατία = πνεῦμα = θεός!).

Στὴ μελέτη μας προτάσσουμε τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Ἡράκλειτο σημεῖωμα, ἐπειδὴ, σὲ σύγκρισιν μὲ τὰ ἄλλα αὐτὸ εἶναι περισσότερον διεξοδικόν, καὶ σὲ συνέχεια συνάπτουμε κατὰ σειρὰ τὰ ἀναφερόμενα στὸν Ἀναξίμενη, στὸν Ξενοφάνη, στοὺς Πυθαγόρειους, στὸν Παρμενίδην, στὸν Ζήνωναν καὶ στὸν Ἐμπεδοκλῆ. Ἀναξαγόρα καὶ Λεύκιππο.

Ἐνας ἄλλος Ἡράκλειτος

Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε «κατὰ σάρκα» τὸ διαλεκτικὸν φιλόσοφον τῆς Ἐφέσου, ἀπὸ τὴν δημοσιευθεῖσα στὴν «Καθημερινή» ἐπιφυλλίδα, τοῦ κ. Στ. Κ. Μεδίκου, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Οἱ σύγχρονες θεωρίαι τοῦ Ἡράκλειτου».

Ἀπὸ τὸ σχολιαζόμενον μελέτημα, φιλόσοφος καὶ διαλεκτικὴ, προβαίνουν ὡς «νέον κτίσμα». Φωνὴ καὶ ὄψη ἀλλάζουν.

Ὁ κ. Στ. Κ. Μ. ἄρχεται «ἀπὸ Διός». «Ἡ οὐσιαστικὴ παραδοχὴ τοῦ Ἡρακλείτου» — μᾶς πληροφορεῖ — «ἡ ἰδέα ποῦ ἔμενε ἀκέραιη καὶ ἄτρωτη μέχρι σήμερα, αὐτὴ ποῦ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, ἡ σημερινὴ τέχνη, ἡ σημερινὴ φιλοσοφία ἀναζητοῦν ἐπίμονα καὶ πάλι, μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τέσσερις μόνον λέξεις: «ἡ ταυτότης τῶν ἀντιθέτων»...

Εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ οὐσιαστικὴ παραδοχὴ τοῦ Ἡρακλείτου; Καὶ ἂν εἶναι πράγματι αὐτὴ ἡ οὐσιαστικὴ παραδοχὴ τοῦ φιλοσόφου, τότε πῶς ἐννοεῖται, ὑπὸ τὸ σχῆμα «ταυτότης τῶν ἀντιθέτων», ἡ διαλεκτικὴ;

Ἀσφαλῶς ἡ «ταυτότητα» ἢ ἡ «ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων» ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς διαλεκτικῆς. Εἶναι ὅμως ὁ νόμος αὐτὸς ἡ ἀπόλυτη ἀρχὴ τῆς διελεκτικῆς; Καί, προκειμένου γιὰ τὸν Ἡρακλείτο, ἀποτελεῖ αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ παραδοχὴ του;

Φρονοῦμε ὅτι ὁ κ. Στ. Κ. Μ., στὴ συζητούμενη περίπτωσι, «μεταχαράσσει» τὸ νόημα τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλοιώνει τὴν μέθοδο τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀγνοεῖ ἱστορικὰ γεγονότα.

Ἄς ἐπατραεῖ νὰ διατυπώσουμε μερικὰ ἐρωτήματα πρὸς τὸν κ. Στ. Κ. Μ.:

1) Ὡς λέξι, ἡ διαλεκτικὴ σημαίνει ὁ π ω σ δ ἢ π ο τ ε ἔξαρση τῶν ἀντιθέτων — ἔστω καὶ κατὰ τὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἀναζήτησι τῆς ἀλήθειας — ναι ἢ ὄχι; Ἄν — ὅπως εἶναι καὶ ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ λεξικά γνωστὸ — ναι, τότε πῶς δικαιολογεῖ ὁ κ. Στ. Κ. Μ. τὴν προαγωγὴ τῆς εἰρημένης ἀρχῆς στὴ θέσι τοῦ ἀπολύτου νόμου, ὁ ὁποῖος — κατὰ τὴν ἐκδοχὴ του, φυσικὰ — ἀφορᾷ στὴν «ἐνοποίηση» τῶν «διχογνωμιῶν»;

2) Εἶναι ἢ ὄχι ὁ Ἡρακλείτος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὡς γενικὸ φαινόμενο τὴν πάλη καὶ ὄχι τὸ συγκερασμὸ; Ὑπάρχει μήπως ἀντίρρηση; Ἴδου τί διακηρύσσει ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος: «Πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστίν, πάντων δὲ βασιλεὺς καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους» (ἀπόσπ. 53).

Δὲν ὑφίσταται ἀσφαλῶς θέμα διχοστασίας ὡς πρὸς τὸ νόημα τοῦ προκειμένου χωρίου τὸ ὁποῖο, ὡς γνωστὸ, εἶναι τὸ ἑξῆς: «Ὁ πόλεμος εἶναι ὁ πατέρας ὅλων τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ βασιλεὺς ὅλων, καὶ κάνει ἄλλους νὰ ἀναδειχθοῦν θεοὶ καὶ ἄλλους ἀνθρώποι. Ἄλλους νὰ γίνουν δούλοι καὶ ἄλλους ἐλεύθεροι».

Ἐπειδὴ εἶναι σαφὲς τὸ τί ἀκριβῶς ὑποδηλώνει τὸ παραπάνω χωρίο, γιὰ τοῦτο προβάλλει τὸ ἀπλὸ ἐρώτημα: ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχὴ τῆς πάλης εἶναι ὁ γενικὸς νόμος τῆς θεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου, τότε δὲν πρέπει, ὁ χαρακτήρας τῆς ἀρχῆς τῆς «ἐνότητας τῶν ἀντιθέτων» νὰ εἶναι σχετικὸς;

Καὶ ἐφ' ὅσον ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα, τότε, ὅταν κανεὶς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναστρέψει τὸ λόγο τῆς σχέσεως τῶν δυὸ προειρημένων παραγόντων, ἢ ἔστω ὅταν ἀγνοεῖ τὸν ἕνα γιὰ νὰ ἀπολυτοποιήσῃ τὸν ἄλλο (σχετικὸ), δὲν

ἀναποδογυρίζει τὸν Ἡρακλείτο, στήνοντάς τον μὲ τὸ κεφάλι στὴ γῆ;

3) Δὲν εἶναι μήπως καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία γνωστὸ ὅτι ὁ Ἡρακλείτος ἀντέκρουσε τὶς δοξασίαι τῶν Πυθαγορείων, περὶ «συγκερασμοῦ» τῶν ἀντιθέτων σὲ μιὰ «μεσότητα» γιὰ νὰ προαγάγῃ, ἀκριβῶς, τὴν ἀπόλυτη ἀρχὴ του, δηλ. τὴν πάλη, χρησιμοποιώντας, ὅπως λέει καὶ ὁ καθηγητὴς G. Thompson — τὴν παρομοίωσι τοῦ Πυθαγορείου Ἀπόλλωνα (τοῦ θεοῦ τοῦ τόξου καὶ τῆς λύρας); Ἴδου τὸ παρακάτω χαρακτηριστικὸ ἀπόφθεγμα του: «Οὐ ξυκάσιν ὅ,τι ὡς διαφερόμενον ἑαυτῷ ὁμολογεῖ παλίντροπος ἀρμονίη ὀτιωσπερ τόξου καὶ λύρης»; (ἀπόσπ. 57). («Δὲν ἀντιλαμβάνονται κατὰ ποῖον τρόπον ἕνα πράγμα ποῦ εἶναι ἀντίθετο συμβιδάσεται μὲ τὸν ἑαυτό του. Εἶναι σὰν τὴν ἀρμονία τάσεων καὶ τρόπων ποῦ εἶναι ἀντίθετα μεταξύ τους, ὅπως ἡ ἀρμονία τοῦ τόξου καὶ τῆς λύρας»).

Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα δὲν διατυπώνεται μήπως καὶ σὲ αὐτὸ ἡ ἀρχὴ τῆς «ἀντιφάσεως», τὴν ὁποία πρῶτος ὁ Ἡρακλείτος μὲ τὸ ὄξυ αἰσθητήριό του ἐκφράζει, ἐπισημαίνοντας τὴν ἐνότητα καὶ τὴν πάλη τῶν ἀντιθέτων; (Μὲ ἔξαρση δηλαδὴ τοῦ στοιχείου τῆς πάλης, ἀφοῦ ἄλλωστε ἐδῶ στηρίζεται ὁ φιλόσοφος τὴν ἀρχὴ του περὶ τοῦ «γίγνεσθαι»).

Καὶ ἐπειδὴ ὁ κ. Στ. Κ. Μ. μνημονεύει καὶ τὸν μεγάλο Γερμανὸ διαλεκτικὸ φιλόσοφο Χέγκελ, ἐπικαλούμενος ἐμμέσως τὴν μαρτυρία ἀποφθέγματος αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἡρακλείτου — γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν δική του ἐκδοχὴ σχετικὰ μὲ τὴν «ταυτότητα τῶν ἀντιθέτων» καθὼς καὶ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι «ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται» — γι' αὐτὸ θεωροῦμε σκόπιμο νὰ ποῦμε δυὸ λόγια σχετικῶς.

Ὁ κ. Στ. Κ. Μ. κᾶζει στὸ στόμα τοῦ Χέγκελ, τὰ παρακάτω λόγια, τὰ ὁποῖα καὶ καταχωρεῖ στὸ συζητούμενο κείμενό του: «δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ λέξι σὲ αὐτὰ ποῦ ξαίρουμε ἀπὸ τὸν Ἡρακλείτο ποῦ νὰ μὴ μπορούσε νὰ εἶναι δική μου» (δηλαδὴ τοῦ Χέγκελ). Στὸ ἔργο του ἡ «ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» ὁ Χέγκελ πράγματι ἀναφέρει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ πρότασι τοῦ Ἡρακλείτου ποῦ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνεται στὴν λογική μου».

Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι ὁ Χέγκελ ἐδῶ ἀναφέρεται περισσότερο στὴν μεθοδολογία τοῦ Ἡρακλείτου, ἢ καλύτερα στὴ διαλεκτικὴ του, καὶ μάλιστα ἀναφέρεται σὲ αὐτὴν ὡς διαλεκτικὸς καὶ ὁ ἴδιος φιλόσοφος.

Ἀντιδιαστέλλοντας δὲ ὁ Χέγκελ στὸ προειρημένο ἔργο του τὴν ἀντικειμενικὴ διαλεκτικὴ τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴ

διαλεκτική του Ζήνωνα — καταχωρεί σὲ αὐτὸ καὶ τὴν ἀκόλουθη ἀπόφασή του: «Ὁ Ἡράκλειτος λέγει: Τὸ " γίγνεσθαι " εἶναι τὸ πᾶν: αὐτὸ τὸ γίγνεσθαι εἶναι ἢ ἀρχή». Τέλος δὲ ἐξαίρει τὴν ἀναγνώριση τοῦ «γίγνεσθαι» ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, ὡς πρώτης ἀλήθειας, σὰν ἕνα μεγίστης σημασίας γεγονός. Δὲν προχωροῦμε περισσότερο ἐπάνω σὲ αὐτὸ τὸ θέμα, ἀφοῦ καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση εἶναι τόσο εὐγλωττα τὰ δεδομένα: Ὁ Χέγκελ ἀναδεικνύει ἐδῶ τὸ στοιχεῖο τῆς πάλης καὶ τοῦ «γίγνεσθαι» ἀπὸ τὴν θεωρία τοῦ Ἡράκλειτου.

Καὶ κατὰ τὸν Χέγκελ, συνελπῶς, ἡ ἐξέλιξη μέσω τῆς πάλης τῶν ἀντιθέτων εἶναι ὁ θεμελιώδης νόμος, ἢ ἡ «οὐσιαστικὴ παραδοχὴ» τοῦ Ἡράκλειτου, ὅπως ὁ κ. Στ. Κ. Μ. θὰ ἔλεγε. (Ὅποτε εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος δὲν ὁρᾷ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὸν Ἡράκλειτο μὲ τὸ πρίσμα τῆς «ταυτότητας τῶν ἀντιθέτων»).

Γενικότερα φρονοῦμε ὅτι ὁ Στ. Κ. Μ. ἀποφαίνεται κατὰ ἕνα δογματικὸ τρόπο, ὅταν δὲν λαμβάνει τὸν κόπο νὰ μᾶς ἐξηγήσει πῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ θεωρήσει ὡς ἐπαρκῆ ὄρο, σὲ ἕνα σύστημα συλλογισμοῦ, τὴν ὑποκατάσταση, στὴ θέση τῆς θεμελιώδους ἢ τῆς πρώτης ἀρχῆς, μιᾶς ἄλλης ἀρχῆς ἢ μιᾶς ὑπάλληλης ὡς πρὸς αὐτὴν ἔννοιας. (Ὅταν δηλαδὴ ὁ κ. Στ. Κ. Μ. ἀνάγει σὲ ἀπόλυτη ἀρχὴ τὴν «ταυτότητα τῶν ἀντιθέτων», χωρὶς νὰ μᾶς πληροφορεῖ σχετικὰ μὲ τὸ τί γίνεται μὲ ἄλλες οὐσιαστικότερες ἀρχές τοῦ Ἡράκλειτου, ὅπως τὰ «πάντα ρεῖ» (ὅλα ρέουν), «πάντα κατ' ἔριν γίνονται» (τὰ πάντα γεννιῶνται μὲ τὴν πάλη) ἢ μὲ τίς γνωστὲς ἀρχές: «Ποταμῶ γὰρ οὐκ ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ» (δὲν μπορούμε νὰ μποῦμε δυὸ φορές στὸν ἴδιο ποταμὸ) ἢ «τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὑγρὸν ἀναίνεται, καρφαλέον νοτίζεται» (τὸ κρύο γίνεται ζεστό, τὸ ζεστὸ κρύο, τὸ ὑγρὸ στεγνόν, τὸ ξερὸ ὑγρό).

Ὁ κ. Στ. Κ. Μ. ἀποφεύγει ἐξάλλου νὰ ἀπαντήσῃ καὶ σὲ ἕνα ἄλλο ἐξ ἴσου θεμελιώδες, προκειμένου κανεὶς νὰ ἀποτιμήσῃ τίς φιλοσοφικὲς θεωρίες τοῦ Ἡράκλειτου, ἐρώτημα: Εἶναι ἢ ὄχι ἀλήθεια ὅτι ὁ φιλόσοφος τῆς Ἐφέσου δὲν εἶναι μόνον διλεκτικός, ἀλλὰ καὶ ὑλιστῆς φιλόσοφος; Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ διαγράψῃ κανεὶς ἕνα τέτοιο δεδομένο, ἀφοῦ ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος σινηπῆς πρὸς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὑλοκρατικὴ δοξασία του, ἀνάγει τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου ἐπιλέγοντας σὰν ἐνιαία ἀρχὴ τὴν φωτιά (πῦρ) γιὰ νὰ συνταιριάξῃ ἀκριβῶς σὲ αὐτὴν ὄχι μιὰ ἀφηρημένη διαλεκτικὴ, ἀλλὰ μιὰ συγκεκριμένη ὑλικὴ διαδικασία ὅπως αὐτὸς ἐννοεῖ τὸ γίγνεσθαι («Κόσμον [τόνδε] τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν, οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλὰ ἦν αἶψα καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεὶζων, ἀπτόμενον

μέτρα καὶ ἀποσβεννόμενον μέτρα», δηλαδὴ τὸν κόσμον αὐτὸν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἕνας καὶ ὁ ἴδιος γιὰ τὰ πάντα δὲν τὸν ἔκανε κανένας θεός, κανένας ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἦταν πάντα, εἶναι καὶ θὰ εἶναι αἰεὶζωη φωτιά πρὸς ἀνάβει ἔμμετρα καὶ σβήνει ἔμμετρα).

Τέλος, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἄρνηση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων τῶν φαινομένων συνιστᾷ μεταφυσικὴ, τότε ὅταν κανεὶς δέχεται τὴν ὑπαρξη τῶν «ἀντιθέτων» χωρὶς πάλη — ἀπολιθώνοντας αὐτά, ὑπὸ τὴν ἐπικέττα «ταυτότητας τῶν ἀντιθέτων» — δὲν προσφέρει μήπως μιὰν ὀρισμένη ἔκδοση μεταφυσικῆς; [Καὶ μάλιστα ὁ συντάκτης τοῦ σχολιαζομένου κειμένου πουθενὰ δὲν μᾶς λέει σὲ τοῦτο ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ «ταυτότητα ἀντιθέτων», συνυπαρχόντων σὲ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ φαινόμενο ἢ πράγμα. Καὶ ἔτσι αὐτὸς προσεγγίζει περισσότερο πρὸς τὴν ἰδέα ἐξωτερικῶν ἀντιτιθεμένων ἢ παρατιθεμένων στοιχείων. Σημειώνει ἴσως ἀπόκλιση ὅταν ἀναφέρεται στὴν ψυχὴ (anima), διότι κάνει λόγο γιὰ συνύπαρξη ἀρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ].

Ὅρῶντας ἀπὸ μιὰ τέτοια ὀπτικὴ γωνία ὁ κ. Στ. Κ. Μ. τὰ πράγματα, δὲν εἶναι καὶ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν προειρημένη ἀρχικὴ ἰδέα του, περὶ οὐσιαστικῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀντιθέτων καὶ ὅταν ἐπιδιώκει νὰ συνεξαρτήσῃ μὲ τίς δοξασίες τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἐφέσου τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ὅτι «ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται». (Ὁ «μέγας ἐνιαυτὸς» τοῦ Ἡράκλειτου ἢ μαρτυρία!). Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ αὐτὸς σημειώνει ἀπόκλιση ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ κείμενο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γράμμα καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου.

(Ὁ Ἀέπιος δὲν μᾶς πληροφορεῖ μήπως ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ συζητουμένου φιλοσόφου «μέγας ἐνιαυτὸς» τὰ πάντα στὴν κύκλωση τοῦ χρόνου γίνονται φωτιά; Καὶ ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ κατὰ τὸν Ἡράκλειτο εἶναι μιὰ ἐξελικτικὴ πορεία ἀνόδου ἢ καθόδου; («ὁδὸς ἐπὶ τὸ κάτω: φωτιά—ἀέρας—νερὸ—γῆ». «Ὁδὸς ἐπὶ τὸ ἄνω: γῆ—νερὸ—ἀέρας—φωτιά), ἀκόμα καὶ ὅταν τὸ ἕνα στοιχεῖο περνᾷ στὸ ἀντίθετό του, καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμα ὁ ἥλιος, ἀνὰ πᾶσα στιγμὴ, ἀλλάζει;).

Νὰ γιατί ὁ κ. Στ. Κ. Μ. δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πείσῃ γιὰ τὴν εὐστοχία τῆς ἐπαχειρουμένης ἀπὸ αὐτὸν «ταύσεως» τοῦ νοήματος τοῦ «μεγάλου ἐνιαυτοῦ» τοῦ Ἡράκλειτου, μὲ τὴν «αἰώνια ἐπιστροφή» τοῦ Νίτσε. Ἄλλωστε ὁ Ἡράκλειτος διδάσκει ὅτι κατὰ τὴν μετάβαση τοῦ ἐνὸς πράγματος στὸ ἀντίθετό του — κατὰ τὴν ἐπιλεγμένη δηλαδὴ ἐναντιοτροπὴ ἢ ἐναντιοδρομία — τὸ κάθετι ἀλλάζει ὄψη, δὲν μένει τὸ ἴδιο. Μπορεῖ ἢ συζητουμένη αὐτὴ μεταβολὴ νὰ μὴ σφραγίζεται πάντοτε ἀπὸ τὴν βαθεῖα ἐκείνη ἀλλαγὴ, ὅπως ἐμεῖς τὴν ἐννοοῦμε σήμερον (κατὰ τὴν ἔκδοχὴ δηλαδὴ

του συγχρόνου διαλεκτικού υλισμού), αλλά δεν είναι δυνατό από αυτό να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι ή αληθινή έννοια του «μεγάλου έναυτου» αφορά σε μάν απλή τυπική επανάληψη, όπως ο κ. Στ. Κ. Μ. ισχυρίζεται. "Αλλωστε και ή φωτιά για τον 'Ηράκλειτο είναι «κορεσμός και έλλειψη» και επάνω στην συνεξαρτωμένη με την αρχή αυτή (αύξηση-μείωση) έναντιδρομία, ο 'Εφέσιος φιλόσοφος θεμελιώνει τη γενική αντίληψή του για το «γίγνεσθαι», για μιά εξελικτική δηλαδή πορεία και όχι για μιά απλή επανάληψη. Πώς, άλλωστε, θα μπορούσε να έννοηθεί διαλεκτική, όταν ο αυτοδυναμισμός των φαινομένων εξαφανίζεται έφ' όσον οι αντιθέσεις «παγώνουν»;

Είναι φανερό ότι έτσι ανοίγει ο δρόμος για την έξωτερική ώθηση, για την υπερφυσική δηλαδή εκείνη δύναμη, για τον θεό τον οποίο, όμως, ο 'Ηράκλειτος αποκλείει, όπως προηγούμενα αναφέραμε.

Γι' αυτό προδίδουμε, άθελά μας έστω, τον 'Ηράκλειτο, όταν έπαχειρούμε να αναγάγουμε τη σύγχρονη αναβλάστηση του πνεύματος της διαλεκτικής σε καχέκτυπα των δοξασιών του περί «γίγνεσθαι», μεταχαράσσοντες την αρχή της άενης μεταβολής σε μάν αρχή ή οποία αφορά στην απλή τυπική επανάληψη, και ή οποία άρνεϊται τον έσωτερικό και αυτοδύναμο χαρακτήρα της μεταβολής.

Και τούτο ισχύει ακόμα περισσότερο όταν — όπως στην προκειμένη περίπτωση με τον κ. Στ. Κ. Μ. — ή αναφορά θίγει τον Κ. Μάρξ. "Όσο και να θέλει κανείς να εκτιμήσει το γεγονός ότι ο συντάκτης του σχολιαζόμενου κειμένου προσέχει την έκφρασή του σχετικά με τον Κ. Μάρξ — και εκτιμάμε ειλικρινά την συμπεριφορά αυτή του κ. Στ. Κ. Μ. έναντι του ίδρυτου του επιστημονικού υλισμού — δεν μπορεί έν τούτοις να άγνοήσει ένα άλλο, έξ ίσου σημαντικό, στοιχείο, το ότι δηλαδή αυτός αντικειμενικά έστω χρησιμοποιεί τον Κ. Μάρξ τουλάχιστο το ίδιο όπως και τον 'Ηράκλειτο, αφού παρασιωπά τον υλιστικό χαρακτήρα της διαλεκτικής του και άνάγει έμμέσως το νόημά της στην αρχή της «ταυτότητας των αντιθέτων», γεγονός δηλαδή το οποίο ισοδυναμεί με διαστρέβλωση της ουσίας της θεωρίας του επιστημονικού υλισμού, με πραγματικό αναποδογύρισμά του.

Είναι αλήθεια ότι ή εποχή μας στρέφεται προς τον 'Ηράκλειτο. Και είμαστε, από την άποψη αυτή, σύμφωνοι με την σχετική αναφορά και του κ. Στ. Κ. Μ.

'Αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ή στροφή αυτή, — όπως τουλάχιστον αποδεικνύουν

τά γεγονότα, τόσο στον τομέα της θεωρίας, όσο και της πρακτικής — δεν άφορά στην έξαρση της ιδέας της «ταυτότητας των αντιθέτων» ή της «άδικίας» της πάλης, όπως θα έλεγε ο 'Αναξίμανδρος — αλλά άφορά στο «γίγνεσθαι», στην καταξίωση δηλαδή της ιδέας του 'Εφεσίου φιλοσόφου περί της «δικαιοσύνης» της πάλης, γεγονός το οποίο είναι που κάνει ώστε να επανέρχεται στο προσκήνιο ο πατέρας της διαλεκτικής μεθόδου με το άγωνιστικό κήρυγμά του. («Εϊδέναι χρη τον πόλεμον, και δίκαιον έριν, και γινόμενον πάντα κατ' έριν και χρεώμενα». Δηλαδή: «Πρέπει να ξαίρουμε ότι ή πάλη είναι κοινή σε όλα και ή δικαιοσύνη είναι φιλονεικία, και ότι όλα παίρνουν ύπαρξη με την έριδα και την άνάγκη». Αυτό είναι το πνεύμα της διδασκαλίας του 'Ηράκλειτου, το οποίο αναβλαστάνει στις ήμέρες μας. Και αυτό το πνεύμα έκφράζει ο σύγχρονος διαλεκτικός υλισμός. Για αυτό φρονούμε ότι κάθε άλλη σχετική με τον 'Ηράκλειτο και τον διαλεκτικό υλισμό έκδοχή προάγεται μόνο προς «γλυκασμό των άγγέλων»*.

* Ένας αληθινός 'Αναξιμένης

'Εντελώς διαφορετική από του κ. Στ. Κ. Μ. ή γραμμή και ή «γωνία ύψεως» του Ε. Σ. Σταμάτη έναντι του 'Αναξιμένη, στην δημοσιευθείσα — με το όνομα του συζητούμενου φιλοσόφου ως τίτλο ('Αναξιμένης) — έπιφυλλίδα του στην «Καθημερινή».

'Αρκετά εύστοχη ή σκιαγράφηση του φιλοσόφου-φυσιοδίφη. Θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μας, να έξαρθεί περισσότερο ή συμβολή του στην εμφάνιση των νέων αντιλήψεών του, όπως π.χ. του άέρα ως πρώτης αρχής καθώς και της έννοιας σχετικά με την αντιθετική λειτουργία «αραίωση» - «πύκνωση», μέσω των οποίων, δυο αυτών βασικών αρχών, σχηματίζεται το νερό, το χώμα, οι πέτρες και ή φωτιά.

Δεν προσδιορίζεται στην κρινομένη εργασία με το πραγματικό όνομά της ή φιλοσοφία του (υλισμός), και δεν άποσαφηνίζεται ότι ο 'Αναξιμένης έπίστευε ότι, όπως και τα άλλα φυσικά φαινόμενα, έτσι και οι θεοί πρέπει να έξηγοούνται με την υλική «πρώτη αρχή» του (άέρας).

Θα έπρεπε επίσης να υπενθυμισθεί το γεγονός ότι ο φιλόσοφος αυτός έχει βελτιώσει τη θεωρία του 'Αναξίμανδρου όσον άφορά την καταλαμβανομένη από τη Σελήνη, τον 'Ηλιο και τα άλλα άστρα στον κοσμικό χώρο θέση.

Τέλος φρονούμε, ότι ο κ. Ε. Σ. Στ. σφάλ-

* 'Η προσπάθεια του κ. Ε.Σ.Στ. να εμφάνιση τον δικό του 'Ηράκλειτο ούτε λίγο ούτε πολύ θεοσεβή, νομίζουμε ότι καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα.

λει όταν αναφερόμενος στο αξίωμα της άφθαρσίας της ύλης και της ενεργείας, κάνει λόγο περί «μετατροπής της ενεργείας εις ύλην και τάνάπαλιν».

Κατά την αλληλοσύνδεση μάζας και ενέργειας, είναι πλέον γνωστό ότι καμιά από τις δυο αυτές ιδιότητες της ύλης δεν μετατρέπεται στην άλλη. Είναι άλλο πράγμα ή διατήρηση και ή μετατροπή της ενέργειας και άλλο πράγμα ή μετατροπή της ενέργειας σε ύλη κλπ., αφού μεταξύ των δυο αυτών στοιχείων μόνο σχέση αναλογίας υπάρχει.

Ένας «θεολογών» Ξενοφάνης

Αδικείται και όραται αναμφισβήτητα μονόπλευρα ο μεγάλος και γνωστός ποιητής-φιλόσοφος, ο ιδρυτής της σχολής της Έλεας όταν αυτός εμφανίζεται από τον κ. Ε. Στ. Σταμάτη ως ο πρώτος θεολόγος του κόσμου. Ένω εις το συζητούμενο μελέτημα είναι καταχωρημένο και το έδάφιο σύμφωνα με το οποίο «ο θεός κατά τον Ξενοφάνη είναι όλος ο κόσμος, το σύμπαν...». (Αναγνωρίζεται δηλαδή ή πανθειστική έκδοχή των απόψεών του. Και μάλιστα επειδή είναι από τους πρώτους οι οποίοι έχουν διατυπώσει την θεωρία αυτή, δικαιολογημένα συγκαταλέγεται στους πρώτους εκπροσώπους του πανθεισμού).

Πώς είναι δυνατό να θεωρηθεί θεολόγος εκείνος ο οποίος πρεσβεύοντας ότι ο θεός ενυπάρχει σε όλα τα πράγματα, «καταγέλλει» την ένότητα κόσμου και θεού, δέχεται δηλαδή την Ισομοιρία θεού και φύσεως, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι υπάγει τον θεό σε ένα σχετικό και ανθρώπινο μέτρο (και όταν μάλιστα αυτό το κάνει σε μιá εποχή ή οποία έκυριαρχείτο από τις αντιλήψεις περί πολυθείας;).

Και ο κ. Ε. Σ. Σταμάτης, φυσικά, δεν απορρίπτει τον πανθεισμό του Ξενοφάνους, αφού αναφέρεται στη σχετική κρίση του Σέξτον του Έμπειρικού. Πώς όμως προσεγγίζει τελικά τον φιλόσοφο; Ασφαλώς από θεολογική όπτική γωνία.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο κ. Ε. Σ. Σταμάτης — δεν γνωρίζουμε αν από διαφορετική περί του πράγματος αντίληψη ή από λάθος — «μεταχαράσσει» και αυτήν ακόμα την έννοια του πανθεισμού, αφού σε αυτόν, σύμφωνα με το προειρημένο έδάφιο του δεν βλέπει την ένότητα «κόσμου και θεού» με τη μορφή «ένυπαρξεως του θεού μέσα σε όλα», αλλά την ταυτότητα θεού και σύμπαντος. Έτσι όμως υπερακοντίζει και αυτή την δυϊστική χριστιανική έκδοχή (θεός-φύση), αφού και ο Απόστολος Παύλος στην προς Ρωμαίους έπιστολή του, αναγνωρίζοντας την υλική πραγματικότητα, γράφει: «Οίδαμεν γάρ ότι πᾶσα ή κτίσις συστενάζει και συνωδίνει ἄχρι του νῦν».

Είναι αλήθεια ότι πολλές ασάφειες και αντιφάσεις έμπεριέχονται στο έργο του Ξενοφάνη. Αυτό όμως αφορά στις λεπτομέρειες και όχι στα κύρια στηρίγματά της. Έτσι ἄλλωστε και οι αρχαίοι τον έκριναν.

Έπιτρέπει όμως αυτό το να άνεχθεί έστω κανείς τον χαρακτηρισμό του Ξενοφάνη ως του πρώτου θεολόγου (κακή μήπως χρήση του όρου;), όταν, για να κάνει ένα τέτοιο πράγμα, είναι αναγκασμένος να προσπεράσει προηγούμενα την άθειστική αιχμή του έργου του φιλοσόφου; [ο Ξενοφάνης δεν είναι εκείνος ο όποιος μάς δίνει άντεστραμμένο το νόμισμα όταν μάς πληροφορεί ότι οι άνθρωποι έκαναν τους θεούς «κατ' εικόνα και όμοίωσή τους»; (ἄλλ' εἰ χεῖρας εἶχον βόες (ἵπποι τ') ἢ τ' λέοντες — ή γράφει χαίρεσι και έργα τελεί ἄπερ ἄνδρες — ἵπποι μὲν θ' ἵππῳ βόες δέ τε βουσὶν όμοίας — και (κε) θεῶ ἰδέας ἔγραφον και σώματ' ἔποιον — τοιαῦθ' οἴαπερ καῦτοί δέμας εἶχον ἕκαστοι) κλπ.].

Να γιατί δεν είναι εύκολο πράγμα ή μη συγκαταρίθμηση του όνόματός του μεταξύ των πρώτων άθειστών του κόσμου.

Πυθαγόρας με όλιγότερο μυστικισμό

Ποιός θα συνάξει τα «περισσεύοντα κλάσματα» μυστικισμού από την διασκόπηση των Πυθαγορείων υπό του κ. Ε. Σ. Σταμάτη;

Πυθαγόρειοι με περισσότερα από όσα τους άνήκουν ψήγματα αλήθειας αναδεικνύονται μέσα από το προτεινόμενο σχετικό μελέτημα. Το «διήκον», το σχολιαζόμενο δοκίμιο, πνεύμα προάγει περισσότερο έναν φιλόσοφο και έπιστήμονα Πυθαγόρα, παρά τον εμφανιζόμενον ως τον «καταβάντα εκ του ουρανού ἄρτον» μυστικιστή θεοπρακτούντα ήθικολόγο και «πολιτειολόγο», παράγοντα.

Ανατρέπεται έτσι ή πραγματική σχέση των όρων και το λογικό στοιχείο εμφανίζεται υπερέχον, ενώ είναι γνωστό ότι εδώ ή φιλοσοφική κοσμοαντίληψη, άνάμικτη με τις έπιστημονικές δοξασίες, υπερσταθμίζεται από το μυθολογικό και ἄλογο σύμβλημα.

Νομίζουμε ότι θα μπορούσε να έξαρθεί περισσότερο ή περί άρμονίας του σύμπαντος αντίληψη του Πυθαγόρα ως και ή ιδέα του για τον αἰθέρα, ενώ θα έπρεπε να υποβληθεί σε κριτική βάσανο ή δοξασία του περί των άριθμών ως της ούσίας των όντων.

Ο συντάκτης του σχολιαζόμενου πονήματος δεν σημειώνει την στροφή, την όποία εγκαινιάζει ο Πυθαγόρας στην ιστορία της φιλοσοφίας προς το θεολογικό και το μυθολογικό στοιχείο. (Αντίθετα, ο κ. Ε. Σ. Στ. έπιφυλάσσει ο ίδιος στον έαυτό του το δικαίωμα να μιλήσει περί θείας Προνοίας ή όποια έφρόντισε ώστε να ανακαλύψει ο Πυθαγόρας την μουσική κλίμακα και να θεμελιώσει επίσης την θεωρητική και μαθηματική μουσική. Πράγμα, το όποιο έρχεται σε αντίθεση με όσα ο κ. Ε. Σ. Σταμάτης αποδίδει στον Πυθαγόρα σχετικά με τη συμβολή του στην έπιστημονική έρευνα — αφού αυτή προϋποθέτει άνησυχία και απόδειξη. Ένω ή θεία πρόνοια συνεπάγεται την πίστη).

Και επειδή τα περί μετεμψυχώσεως ἄπλως παρατίθενται χωρίς την έπιβαλλομένη έννοιολογική αξιολόγηση ή καλύτερα, επειδή ή έν-

νοια τῆς ψυχῆς δὲν παρακολουθεῖται στὴν ἱστορικὴ ἀναβάθμιση τὴν ὁποία αὐτὴ παρουσιάζει μεταξύ Θαλῆ, Ἀναξίμενη καὶ Πυθαγόρα, γι' αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀντιπαραβάλλει πρὸς τὴν μεταφυσικὴν περὶ ψυχῆς ἐκδοχὴ τοῦ κ. Ε. Σ. Σταμάτη — ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὴν προαγομένη ὑπὸ αὐτοῦ θεολογικὴ ἐρμηνεία — τὴν σχετικὴ ἀντικειμενικὴ ἱστορικὴ ἄποψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία — ὅπως προκύπτει ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων — καὶ τῶν συγχρόνων τους σχολιαστῶν — στὸν μὲν Θαλῆ ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι τὸ ἰδιαίτερο, ξεχωριστὸ ἀπὸ τὸ σῶμα — στὸν Ἀναξίμενη ἀέρας, ἐνῶ στοὺς Πυθαγόρειους ἀθάνατη καὶ μετεμψυχωνόμενη, τὸ δὲ σῶμα ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς τυχαῖο. Δίνοντας λοιπὸν ὁ κ. Ε. Σ. Στ. ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καθαρὰ χριστιανικὴ ἔννοια στὴν περὶ ψυχῆς κατηγορίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. — χωρὶς καμιά προσπάθεια κριτικῆς ἀξιολόγησής καὶ διαφορισμοῦ — δὲν συμβάλλει, ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ στὴν ἀνάδειξη καὶ τὴν συγκομιδὴ τῶν ὀρθολογικῶν στοιχείων τῆς θεωρίας των.

Δὲν ἀναφέρεται τέλος ἡ περαιτέρω προαγωγή τοῦ μυστικιστικοῦ στοιχείου τοῦ Πυθαγόρα ἀπὸ τοὺς διαδόχους καὶ μαθητὲς του, τοὺς ἐπλεγμένους Πυθαγορείους.

Ἔνας «σωστὸς» Παρμενίδης

Ἀρκετὰ ἀντικειμενικὴ ἢ προτεινομένη ἀπὸ τὸν κ. Ε. Σ. Σταμάτη προσέγγιση τοῦ Ἑλεάτη φιλοσόφου.

Ἀναδεικνύεται τὸ φυσιοκρατικὸ στοιχεῖο τῆς θεωρίας τοῦ φιλοσόφου καὶ ἐμφανίζεται ἱκανοποιητικὰ ἢ περὶ ἀντανάκλασος τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων στὸν ἄνθρωπο ἀντίληψή του.

(Τὰ ἀντικείμενα τὰ βλέπουμε διότι «ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκπέμπονται ἀκτίνες, αἱ ὁποῖαι προσπίπτουσαι εἰς αὐτὰ ἐπανερχονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, μεταφέρουσαι τὰ εἶδωλα αὐτῶν).

Δέχεται τὸ φιλόσοφο ὡς ἐρευνητὴ τῶν φυσικῶν φαινομένων «κατὰ τὰς ἀρχὰς» μάλιστα «καὶ τὸ πρότυπον τῆς σχολῆς τῆς Μιλήτου» ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν ἐπιγενομένην σὲ συνέχεια ἀπόρριψη — ἐκ μέρους τοῦ Παρμενίδου — τῶν ἀναζητήσεων ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση ὡς ἀφετηρίας τοῦ σκέπτεσθαι.

Παραθέτοντας ὅμως χωρὶς ἀξιολογικὴ ἀπόκριση τὶς δυὸ ἐκδοχὲς τῶν δοξασιῶν τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἑλεατικῆς Σχολῆς, ὁ κ. Ε. Σ. Σταμάτης δὲν ἀξιοθετεῖ τὸν ἀντιφατικὸν τῆς χαρακτῆρα καὶ δὲν προσδιορίζει ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖο τὸ ὁποῖο συνιστᾷ τὸ καινούριον πού ἡ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου περὶ ὄντος προσφέρει, τὴν ἐννοιολογικὴν δηλαδὴ ἀφαίρεση, ἢ ὁποία καὶ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ περάσει ἀργότερα ὁ ἰδεοκράτης Πλάτων.

Ἔνας Ζήνων μὲ περισσότερὴν διαλεκτικὴν

Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει διαλεκτικὴ μὴ ἀποδεχομένη τὸ μὴ ὄν, ἀποκλείουσα δηλαδὴ

τὴν ἐσωτερικὴν διχοτόμηση τοῦ εἶναι.

Καὶ οἱ περὶ τοῦ ὄντος ἀντιλήψεις τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἑλέας ἀφοροῦν στὸ σημεῖον ἰσότητος τοῦ εἶναι μὲ τὸν ἑαυτὸ του.

Ἄν ὅμως ὁ Ζήνων ἀρνεῖται τὴν ἐσωτερικὴν ἀντιθετικὴν διάπληξη τοῦ ὄντος, προάγει ἐν τούτοις τὴν «ἀνταγορία», τὴν ἀντίθετην δηλαδὴ ἄποψη μέσα στὴ συζήτηση.

Οἱ περίφημες ἀπορίαι τοῦ Ζήνωνος, τὶς ὁποῖες καὶ ὁ κ. Ε. Σ. Σταμάτης ἀναφέρει (περίπτωση Ἀχιλλεῆα καὶ χελῶνας, τοῦ βέλους κλπ.) ἀκόμα καὶ ὅταν αὐτὲς προβάλλονται ὑπὸ τὴν μορφήν παραδόξων, μπορεῖ νὰ μὴ συνιστοῦν βέβαια διαλεκτικὴ, ἀλλὰ συνεξαρτῶνται μὲ αὐτὴν, ἀφοῦ, ἀναφερόμενες στὶς διαλαμβανόμενες στὴν κατηγορίαν «κίνηση» ἀντιφάσεις θέτουν ἕνα πρόβλημα, τὸ ὁποῖο μόνο διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου μπορεῖ νὰ ἀντικρουσθεῖ θετικά. Μὲ ὅλη τὴν ὑπάρχουσα διαφορὰ, ὑπάρχει μὰ ὀρισμένη ἀναλογία μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Κάντ, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὶς ἀντινομικὰς μορφὰς τῶν κατηγοριῶν, προάγοντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν προβληματισμὸ τῆς διαλεκτικῆς. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλέπεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ζήνων μὲ τὶς ἀπορίαι του αὐτὲς ὄχι μόνο δὲν μετακινεῖται ἀπὸ τὶς μεταφυσικὰς θέσεις τοῦ Παρμενίδου, ἀλλὰ ἐπιχειρεῖ καὶ τὴν ὑπεράσπισήν τους. Εἴμαστε σύμφωνα μὲ τὸν κ. Ε. Σ. Σταμάτη ὅτι ὁ Ζήνων δὲν ἀγνοοῦσε τὴν πρακτικὴν ὄψη τῶν ζητημάτων, ἀλλὰ ὅτι ἤθελε νὰ ὠθήσει τὸν προβληματισμὸν σχετικὰ μὲ τὴν κίνηση σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπείρου χώρου κλπ.

Πράγματι, τόσο τὰ μαθηματικά, ὅσο ἡ λογικὴ καὶ ἰδιαίτερα ἡ διαλεκτικὴ ἐγνώρισαν σημαντικὴν ὠθησὴν ἀπὸ τὴν συζήτηση τὴν ὁποία προκάλεσαν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ζήνωνος. Ἀλλὰ αὐτὸ ὑπῆρξε συνέπεια καὶ ὄχι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἄμεση συμβολὴ τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἑλέας, στὴν διαμόρφωση τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου.

Γιὰ τοῦτο δὲν μπορούμε νὰ βρεθοῦμε σύμφωνα μὲ τὴν ἔμμεση ἔστω υἱοθέτηση τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Ἀριστοτέλη — τὴν ὁποία ὁ κ. Ε. Σ. Σταμάτης ἐπιχειρεῖ — ὅτι ὁ Ζήνων εἶναι ὁ εὐρετὴς τῆς διαλεκτικῆς.

Φρονοῦμε ἀκόμα, ὅτι ἡ ἀντίκρουση ἢ ἡ λύση ἔστω τῆς σχετικῆς μὲ τὴν κίνηση ἀπορίας του δὲν εἶναι μόνο ζήτημα πρωτοβαθμίου ἐξισώσεως, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίας, διαλεκτικῆς εἰδικότερα, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν ἀντιφατικὴν ἔννοια τῆς κατηγορίας κίνηση.

Ὅπως δὲποτε, ὅμως, στὶς προτεινόμενες ἀπορίαι περισσότερο συναντᾶται κανεὶς τὸ σπέρμα τῆς ἀνησυχίας καὶ τοῦ προβληματισμοῦ, παρὰ ἕνα θεολογικὸν χαρακτῆρα ἀγνωστοκισμῶ, ὅπως αὐτὸς τὸν ὁποῖο καὶ ὁ Ε. Σ. Σταμάτης φαίνεται ὅτι ἀναγνωρίζει γιὰ τὸν εἰρημένο φιλόσοφο ὅταν φησὶται ὅτι: «Τὸ βαθύτερον νόημα τῶν θεωριῶν τοῦ Ζήνωνος, ὑποστηρίζουν πολλοί, εἶναι ὅτι ἡ νοητικὴ ἰκανότης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι τελείως περιορισμένη καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε θὰ κατορθώσει νὰ ἐξέλθει τῶν στενῶν καὶ πε-

ριορισμένων όρων σκέψεως, τὰ όποία έχει θέσει εἰς αὐτόν ὁ θεῖος δημιουργός». Ἐνα πνεῦμα δηλαδή ἀντίθετο μέ τὰ δόγματα τῆς πίστεως, καί τὸ όποῖο αὐτὸ προαγόμενον, ἄδικεῖ τὴν εἰσφορὰ τοῦ φιλόσοφου στό θησαυροφυλάκιο τοῦ ὀρθολογισμοῦ.

Ἐμπεδοκλῆς, Ἀναξαγόρας, Λεύκιππος, χωρὶς ἐπώνυμο

Ἀποθέτει τὸ στίγμα του ζωηρὰ στήν προκειμένη μελέτη τοῦ κ. Ε. Σ. Στ., ὁ κύριος αἰτιολογικός παράγων παροράσεως τῆς ἀλήθειας τῆς ἐμπεριεχομένης στό ἔργο τῶν σχολιαζομένων ἀρχαίων φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἢ κατὰ παράθεση δηλ. (καί καθόλου κατὰ ἀντιπαράθεση) καί ἡ χωρὶς καμιά κριτική ἀξιολόγηση τοῦ ὀρθολογικοῦ καί τοῦ μὴ ὀρθολογικοῦ — διαλαμβανομένου στό ἔργο τῶν προειρημένων φιλοσόφων, — στοιχείου.

Ἐνῶ ἐξαίρεται, — προκειμένου γιά τόν Ἐμπεδοκλή, — ἡ φυσιοκρατική πλευρὰ τῆς διδασκαλίας του ἀποδιδομένης μέ συνέπεια καί μέ ἀρκετή πληροφοριακή ἀκρίβεια, ἐν τούτοις δὲν ἀντιπαραβάλλεται αὐτῇ σύμφωνα μέ τὰ ὄντολογικά κριτήρια τοῦ βασικοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος. (Καί τοῦτο φυσικά γίνεται γιά νά μὴν εἰπωθοῦν τὰ πράγματα μέ τὸ ἀληθινὸ τους ὄνομα, γιά νά μὴ προταθεῖ δηλ. ὁ ὕλοκρατικός χαρακτήρας τῆς θεωρίας τοῦ φιλοσοφου).

Ἔτσι, ὅμως, δὲν ἀντιδιαστέλλεται — δὲν διακρίνεται κἂν — ἡ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν μυθολογική ἔκφανση, κοσμολογική καί φυσιοκρατική πλευρὰ τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου. Ἄν ἡ ἀγάπη καί τὸ μῖσος ἐπικαλύπτουν μέ μυθολογική ἐπίφαση τὴν ἰδέα κάποιας νομοτέλειας, ἢ καθιερούμενη γιά πρώτη φορά ἀπὸ τόν Ἐμπεδοκλή ἰδέα τῆς πολλαπλότητας τῶν στοιχείων (φωτιά - ἀέρας - νερὸ καί χῶμα) τὰ όποία θεωρεῖ ἀναρχα, ἐκβάλλεται ἀπὸ ὕλοκρατική μήτρα.

Φρονοῦμε ἀκόμα, ὅτι θὰ μπορούσε καί θὰ ἔπρεπε νά τονισθεῖ περισσότερο ἢ διατυπωθεῖσα ἀπὸ τόν Ἐμπεδοκλή ἐπιστημονική ὑπόθεση, ὅτι τὸ φῶς διαδίδεται μέ τεράστια ταχύτητα μέσα στό διάστημα, πράγμα τὸ όποῖο αὐτὸ ἐδυσχέραινε τόν ὑπολογισμό τοῦ χρόνου ὁ όποιος χρειάζεται γιά τὴν διάδοσή του μέσα στό χῶρο, ὅπως ἐπίσης δὲν πρέπει νά παρασιωπᾶται τὸ γεγονός ὅτι περικλείουν ἀφειστικὸ σπέρμα καί οἱ περὶ «αὐτομάτου γενέσεως» τῶν φυτῶν κλπ., σχετικές βιολογικές δοξασίες του.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν θὰ ἔπρεπε νά ἀγνοηθεῖ τὸ στοιχεῖο τοῦ θρύλου, ὁ όποιος περιβάλλει τόν φιλόσοφο τοῦ Ἀκράγαντα, ὅπως καί τόν Πυθαγόρα.

Ἀναξαγόρας. Θὰ μπορούσε, κατὰ τὴν γνώμη μας, νά ἐξαρθεῖ τὸ δεδομένο τῆς προσθήκης καί προσμίξεως, — ἀπὸ τόν φιλόσοφο τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς — στό ἐλεατικό, αἰώνιο καί ἀφθαρτο «ὄντως ὄν» τῶν κατηγοριῶν «κίνηση» καί «πολλαπλότητα τῶν στοιχείων», σὲ συνεξάρτηση μέ ὑπόμνηση τῆς προσφερό-

μενης ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μας σχετικῆς γνωσιολογικῆς μαρτυρίας.

Ἔτσι, ἡ ἐνότητα καί ὁ διαχωρισμός τοῦ ὄντος (ἐννοια μορίου), μέ τὴν συνδεόμενη ἰδέα περὶ ἐξελίξεως, συνιστᾶ τὸ νέο τῶν δοξασιῶν τοῦ εἰρημένου φιλοσόφου τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα.

Ἐξ ἄλλου, οἱ ἀστρονομικές θεωρίες τοῦ φιλοσόφου καί ἡ ἔγερση τοῦ ἀναστήματός του ἐναντίον τῶν καθιερωμένων θρύλων περὶ κόσμου τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν, προάγουν τὴν ἀνελλισσόμενη ἐννοια περὶ «πρωταρχικῆς αἰτίας» τῶν φιλοσόφων τῆς Ἰωνίας. Ἀποδεικνύεται ἔτσι, πόσο ἀντιορθολογική εἶναι ἡ προσπάθεια νά προσπερασθεῖ ἡ ἀκροβελῆς παρουσία ἐνός διακριτικοῦ ἐπιστημονικοῦ γνωρίσματος, τὸ όποῖο αὐτὸ μαζί μέ τὴν κατηγορία «νοῦς», συνιστᾶ ὄχι κατηγορηματικὸ προσδιορισμὸ ἀλλὰ μόνιμη καί κύρια ἰδιότητα, ἀναπόσπαστο μέ τὴν οὐσία τῆς συγκεκριμένης θεωρίας τοῦ Ἀναξαγόρα, γνώρισμα δηλ. κατηγορούμενό της.

Συμπεράσματα

Κάνοντας ἕναν σύντομο ἰσολογισμό, σύμφωνα μέ τὴν ἀξιοθεσία τὴν όποία ἐπχειρήσαμε, θὰ μπορούσαμε νά συνοψίσουμε τὰ ἑξῆς:

1) Συγκομίζεται καί ἀναδεικνύεται φιλότιμα μέσα ἀπὸ τὰ προτεινόμενα δοκίμια, ὁ γνωστικός θησαυρὸς τῶν ἐμφανιζομένων ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερα πληροφοριακή ἀξία.

2) Ἀκολουθεῖται μιὰ ὀρισμένη χρονολογική καί κατὰ σχολές σειρά χωρὶς ὅμως αὐτὸ νά τηρεῖται μέ αὐστηρότητα.

3) Ἐπχειρεῖται μιὰ ὀρισμένη συμπαραβολὴ τῶν σχολῶν χωρὶς ὅμως καί νά συνάπτονται ἢ καί νά ἀντιπαραβάλλονται αὐτὲς σύμφωνα μέ τὶς κύριες κατευθύνσεις καί τὶς τάσεις πού τὶς χαρακτηρίζουν. Δὲν ἐξαίρεται π.χ. ὁ ὕλοκρατικός χαρακτήρας τῶν σχολῶν τῆς Μιλήτου καί τῆς Ἐφέσου (γεγονὸς συνδεόμενο μέ τὶς συνθήκες τὶς ἀναφερόμενες στήν ἀνάπτυξη τοῦ δουλοκτητικοῦ τρόπου παραγωγῆς, στήν πρόοδο τοῦ ἐμπορίου, στὶς πολιτικές ἐξελίξεις κλπ.), ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παρασιωπᾶται ἡ ἀντιπαράταξη τῆς Σχολῆς τοῦ Κρότωνα πρὸς τὸ ὕλοκρατικὸ πνεῦμα τῶν σχολῶν τῆς Ἰωνίας, (κατάσταση συνεξαρτωμένη καί μέ τὴν οικονομική καθυστέρηση καί μέ τὴν πολιτική ἀντίδραση ἐναντίον τῆς δημοκρατίας κλπ.) ἢ ἀγνοεῖται ἡ ἀντιπαράθεση τῆς σχολῆς τῆς Ἐλέας πρὸς τὴν σχολὴ τῆς Ἐφέσου κλπ.

4) Καταποντίζεται ὁ αὐθόρμητος ὕλοκρατικός - διαλεκτικός χαρακτήρας, ὅπως καί κάθε ὀρθολογικὸ ψήγμα γιά νά προαχθοῦν θεοκρατικά σπαράγματα τῶν ἐμπεριεχομένων μεταφυσικῶν στοιχείων.

5) Δὲν ἐπχειρεῖται κριτικὴ ἐπιστημονική — ἂς ἐπιτραπεῖ ἡ ἔκφραση — ἀξιοθεσία καί δὲν ἀναδεικνύονται τὰ συμπεράσματα ὕστερα ἀπὸ διαδικασία συμπαραβολῆς καί ἀντιπαραβολῆς.

6) Πολλὲς φορές τὰ πορίσματα παίρνουν τὸν χαρακτήρα ἀφορισμοῦ, ἀφοῦ οἱ προκεί-

μενοι ὄροι δὲν συνάπτονται σὲ διαδικασία συλλογισμοῦ, ἀλλὰ ἀπλῶς παρατίθενται. Ἔτσι, ὁ «νοῦς», ἡ ρυθμιστικὴ αὐτὴ ἀρχή, ἀπὸ κινητικὴ δύναμη — συνιστάμενη ἀπὸ τὴν πρὸ ἐλαφρὰ καὶ λεπτή, κατὰ τὸν Ἀναξαγόρα, φυσικά, ὕλη, — μετατρέπεται, χωρὶς νὰ κάνει καμιὰ γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὸ προσπάθεια, σὲ θεό.

7) Δὲν προτείνεται ἡ ἐπαλλόμενη ἀναγνώριση τῶν πολιτιστικῶν καταβολῶν τῶν σχολῶν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν (Αἴγυπτος, Βαβυλωνία, Ἰνδίες, Κίνα κλπ.), οἱ ὁποῖες αὐτὲς ἀποτελοῦν ὄρο γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος μέσα ἀπὸ τὸν φωτεινὸ σταθμὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων.

8) Ἐνῶ ἐξαίρει κατ' ἐπανάληψη ὁ κ. Ε. Σ. Στ. τὴ δημοκρατικὴ ἰδεολογία πολλῶν φιλοσόφων, δὲν διστάζει νὰ χαρακτηρίσει ὄγκοκρατικὴ τὴν προοδευτικὴ μορφή τῆς τυραν-

νίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀφαιρεῖται καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἓνα θετικὸ δεδομένο στὸ συζητούμενο προβληματισμό.

Τὸ γενικὸ μεθοδολογικὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ ἐπιχωριάζουσα ἑλληνοχριστιανικὴ ἐκδοχὴ μὲ τὰ ἄκαμπτα ἰδεοκρατικὰ - θεολογικὰ κριτήριά της, καταλήγει στὸ νὰ προάγει τὸ «χειρόν», προσπερνώντας τὸ «βέλτιον», νὰ κρατᾷ δηλ. τὴ στάχτη καὶ νὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ φλόγα.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀκολουθουμένη συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὸν Λεύκιππο, τὸν ὁποῖο οὔτε λίγο οὔτε πολύ, τὸν θέλουν θεοπρακτοῦντα «φιλόσοφο», ἐνῶ εἶναι γεγονὸς ὅτι αὐτὸς μὲ τὴν ἀτομικὴ θεωρία του διώχνει τοὺς ἐμπόρους τοῦ μυστικισμοῦ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ προάγει τὴ λογικὴ ἐξήγηση τῶν φυσικῶν φαινομένων, σύμφωνα μὲ τὸν αὐτοδυναμισμὸ αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ὕλης.

ΣΤΑΘΗΣ ΤΣΕΚΟΤΡΑΣ

Ο Ρ Ο Λ Ο Σ Τ Η Σ Α Υ Τ Ο Δ Ι Ο Ι Κ Η Σ Η Σ

(Συνέχεια ἀπὸ τὴ σελ. 457)

θέσουμε ἓνα θεμιτὸ ποσοστὸ «κέρδους» γιὰ τὸν Δῆμο, θὰ ἦταν δυνατὸ αὐτὴ ἡ περιοχὴ οἰκοπεδοποιημένη νὰ διατεθεῖ γιὰ λαϊκὴ στέγη, π.χ. εἴτε σὲ ὀργανισμούς, εἴτε σὲ συνεταιρισμούς, εἴτε σὲ ἰδιῶτες. Ἀλλὰ θὰ ἦταν δυνατὸ — καὶ νομίζουμε πρέπει νὰ εἶναι ἡ προοπτικὴ μας — ὁ ἴδιος ὁ Δῆμος παίρνοντας στὰ χέρια του τὸ ζήτημα τῆς λαϊκῆς στέγης, νὰ οἰκοδομεῖ κατοικίες τὶς ὁποῖες κατόπιν εἴτε θὰ νοικιάσει, εἴτε θὰ πουλήσει σὲ δημότες.

Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι σοβαρότατο καὶ γι' αὐτὸ θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπανέλθουμε. Εἶναι γνωστὸ πάντως ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σοσιαλιστικὲς χώρες ὅπου ὅλη ἡ σχετικὴ δραστηριότητα ἀνήκει στὶς ὑπηρεσίες τοῦ Δήμου (ἐκπόνηση

σχεδίων καὶ ἐφαρμογὴ τους) καὶ σὲ πολλὰς εὐρωπαϊκὰς πόλεις ἰσχύει τὸ ἴδιο, ὅπως στὴ Βιέννη, Μπολώνια κ.ά.

Τελικὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ὅλα τὰ θέματα ποὺ θίγονται σ' αὐτὴ τὴν συζήτηση, πρέπει νὰ γίνουν ἀντικείμενο εὐρύτερης ἐπεξεργασίας καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἄλλων εἰδικότητων, ὅπως νομικῶν, οικονομολόγων, ἐκπροσώπων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης κλπ.

Ὅσο «τολμηρὲς» κι ἂν φαίνονται μερικὲς ἰδέες, νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται τὸ μακίμιον ἀκόμη καὶ σήμερα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπάρχουν πολλὰς δυσκολίες λόγω προκαταλήψεων, ἰσχύουσας νομοθεσίας, ἀκόμη καὶ λόγω ἀντιδράσεων ποὺ θὰ ἐμφανισθοῦν.

I. Εἰσαγωγικά

Ὅσο κι ἂν μοιάζει γιὰ παραδοξολογία, εἶναι ἐντούτοις ἀληθινόν, ὅτι οἱ πρὸ μακρinoὶ καὶ ἄγνωστοι λαοὶ εἶναι σήμερα γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνας οἱ γείτονές μας καὶ ἰδιαίτερα οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἀλβανοί. Λίγοι Ἕλληνες ξέρουν μὲ ἀκρίβεια τί συμβαίνει στὶς δυὸ αὐτὲς διπλανές μας χῶρες, πῶς ζοῦν καὶ πῶς σκέφτονται οἱ κάτοικοί τους, τί λογοτεχνία καὶ τί πολιτιστικὴ ζωὴ ἔχουν ἀναπτύξει. Αὐτὴ ἡ ἄγνοια, ποὺ κατὰ κανόνα εἶναι ἀμοιβαία, ὑπάρχει σὲ μικρότερο βαθμὸ καὶ γιὰ τοὺς λαοὺς καὶ τὶς χῶρες τῆς Γιουγκοσλαβίας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Τουρκίας. Μετρημένοι στὰ δάχτυλα συγγραφεῖς τῶν γειτονικῶν μας λαῶν ἔχουν μεταφραστεῖ στὴ γλώσσα μας, οἱ πνευματικὲς ἀνταλλαγές ὑπῆρξαν μέχρι τώρα μηδαμινές καὶ εἶναι χαρακτηριστικόν, πῶς ὅταν ἓνας Ἕλληνας θελήσει νὰ μάθει βουλγάρικα, ρουμάνικα, τούρκικα, ἀλβανικὰ ἢ σέρβικα, θὰ πρέπει νὰ καταφύγει σὲ ξένα βοηθήματα.

Δὲν ἦταν ὁμῶς πάντοτε ἔτσι. Ὁ χωρισμός, ἡ ἀμοιβαία ἄγνοια, ἡ καχυποψία καὶ ἡ ἐχθρότητα τῶν βαλκανικῶν λαῶν εἶναι φαινόμενα σχετικὰ πρόσφατα καὶ τεχνητά, ἀποτελέσματα τῶν οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν μεταβολῶν τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ συνδέονται μὲ τὴν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας στὶς Βαλκανικὲς χῶρες ἀπὸ τὴν ἀστικὴν τάξιν καὶ μὲ τὶς ἀδιάκοπες ἐπεμβάσεις τῶν ξένων δυνάμεων. Ἀντίθετα, ἀνατρέχοντας στὴ μακραίωνη ἱστορία τῆς Βαλκανικῆς, βλέπουμε ὅτι ἐπὶ ἑκατοντάδες χρόνια ἀποτελοῦσε πολιτικὴ, οικονομικὴ, πολιτιστικὴ καὶ πνευματικὴ ἐνότητα καὶ ὅτι ἐπὶ χιλιετηρίδες οἱ κάτοικοί τῆς ζοῦσαν σὲ στενὴ ἐπικοινωνία καὶ ἀνάμειξη. Αἰῶνες ὀλόκληρους οἱ πληθυσμοὶ τῆς χερσονήσου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποιά γλῶσσα μιλοῦσαν καὶ ποιά θρησκεία πίστευαν, ζοῦσαν ἀδελφωμένοι καὶ ἀντιμετώπιζαν τὴν κοινὴ μοίρα κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο ζυγόν, τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὸν 1ο ὡς τὸν 5ο αἰῶνα τῆς χρονολογίας μας, τῶν Βυζαντινῶν ἀπὸ τὸν 9ο ὡς τὸν 13ο αἰῶνα καὶ τέλος, τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τὸν 15ο ὡς τὸν 19ο αἰῶνα.

Στὸ πέρασμα αὐτῶν τῶν αἰῶνων, ἔγιναν τεράστιες μεταβολές στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο. Οἰκονομικὰ συστήματα, πολιτικὰ σχήματα καὶ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἄλλαξαν πολλὰς φορές. Συμπαγεῖς πληθυσμοὶ τῆς χερσονήσου υἰοθέτησαν ἄλλες γλῶσσες, ἢ δέχτηκαν ἄλλες θρησκείες. Ἀπὸ τὶς κοινότητες τῶν ἀνεξάρτητων φυλῶν καὶ τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἀστεων καὶ τῶν ἀρχαίων κρατῶν, διαμορφώθηκαν οἱ λαότητες τοῦ Μεσαίωνα καὶ τὰ σημερινὰ ἔθνη. Ἐντούτοις, πέρα ἀπὸ τὴν ριζικὴν αὐτὴ ἀνατροπὴν, ἔμειναν μερικὰ ἴχνη ποὺ δείχνουν τὴν παλαιότερη κοινότητα καταγωγῆς καὶ τὴ μακρόχρονη συμβίωση. Τὰ πρὸ σίγουρα δεδομένα μᾶς τὰ δίνει ἡ ἀνθρωπολογία,

ἀλλὰ καὶ ἡ ἐθνολογία μαρτυρεῖ τὴν κοινότητα πολλῶν ἐθίμων, δοξασιῶν καὶ μύθων. Ὑπάρχουν ἐπίσης ἄφθονα κοινὰ καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα. Παρακάτω θὰ ἀναφέρουμε σὰν ἐπιβεβαίωση τῆς συγγένειας αὐτῆς τὸ περίεργον γεγονός, ὅτι οἱ σημερινὲς γλῶσσες τῶν βαλκανικῶν λαῶν, μολονότι ἀνήκουν σὲ τέσσερις διαφορετικοὺς κλάδους τῆς οἰκογένειας τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, παρουσιάζουν σημαντικὲς ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίαι, σὲ σημεία ποὺ οἱ γλωσσολόγοι νὰ μιλοῦν γιὰ τὸ φαινόμενο τῶν «βαλκανισμῶν», ὅπως ὀνόμασαν τὶς ὁμοιότητες αὐτές.

II. Οἱ Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες

Ὅλες οἱ γλῶσσες ποὺ μιλοῦνται σήμερα στὴ Βαλκανικὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τούρκικα, ἀνήκουν στὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ὁμογλωσσία, μὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καὶ σπουδαιότερες ὁμάδες τῶν γλωσσῶν τῆς Γῆς. Οἱ Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες, στὶς ὁποῖες ἡ διάκριση τῆς ἔννοιας καὶ ἡ σχέση κάθε λέξης μέσα στὴ φράση, γίνεται μὲ τὴν προσθήκην καταλήξεων στὴ ρίζα τῆς λέξης καὶ πολλὰς φορές μὲ ἀλλαγὴ τῆς ρίζας¹.

Οἱ ὁμοιότητες τῶν διαφόρων Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν ζωντανῶν ἢ νεκρῶν, μαρτυροῦν κοινότητα γλωσσικῆς καταγωγῆς, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει κατ' ἀνάγκην καὶ κοινὴ καταγωγὴ τῶν πληθυσμῶν ποὺ σήμερα μιλοῦν Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες. Δὲν ξέρουμε ἂν ὑπῆρξε κάποια κοινὴ ἀρχικὴ Ἰνδοευρωπαϊκὴ γλῶσσα. Πάντως, ἂν ὑπῆρχε θὰ εἶχε πλουσιώτατη γραμματικὴ καὶ τυπικόν, (τρία γένη ὀνομάτων, τρεῖς ἀριθμοὶ — ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός — ὠχτὼ πτώσεις, διαφορετικὴ κλίση οὐσιαστικοῦ καὶ ἐπίθετου, κλιτὰ ἀριθμητικά, πολλὰς ἐγκλίσεις ῥήματος κλπ.) καὶ θὰ ἦταν στὴ δομὴ τῆς τελείως συνθετικῆς². Τὸ γραμματικὸ πλοῦτο καὶ τὴ συνθετικὴ δομὴ τῆς «ἀρχικῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς» διατήρησαν σὲ μεγάλο βαθμὸ οἱ ἀρχαῖες Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες (σανσκριτικὴ, ἀρχ. ἑλληνικὴ, λατινικὴ κλπ.), ἐνῶ οἱ νεώτερες γλῶσσες ἔχουν ἀπλοποιηθεῖ κατὰ πολὺ καὶ στὴ γραμματικὴ καὶ στὴ σύνταξιν, (ἐγκατάλειψη τοῦ δυϊκοῦ, τῶν περισσότερων ἀπὸ τὶς πτώσεις, ὁμοιότητα στὴν κλίση οὐσιαστικοῦ καὶ ἐπίθετου, ἀκλιτὰ ἀριθμητικά κλπ.) καὶ ἡ δομὴ τους ἔγινε περισσότερο ἀναλυτικὴ (χρησιμοποίηση βοηθητικῶν ῥημάτων καὶ μορίων κ.ἄ.).

Ἀπὸ πλευρᾶς ἀπλοποίησης, τὰ ἀγγλικὰ εἶναι ἴσως ἡ πρὸ ἐξελιγμένη Ἰνδοευρωπαϊκὴ γλῶσσα καὶ ἀμέσως κατόπιν ἀκολουθοῦν οἱ νεολατι-

1. H. Wéndt: Sprachen (Fischer Bücherei) σ. 200.

2. E. Ροῦδου: Τὰ εἶδηλα (Φέξη, 1913), σ. 27.

νικές (ρωμανικές) γνώσεις. Αντίθετα, οι σλαβικές γλώσσες (εκτός από τα βουλγάρικα), βρίσκονται πολύ κοντά στην αρχική Ινδοευρωπαϊκή. Η ελληνική, η βουλγαρική, η ρουμανική, η αλβανική και οι γερμανικές γλώσσες κατέχουν την ενδιάμεση στην πορεία της απλοποίησης θέση. Έννοείται, ότι η εξέλιξη μιας γλώσσας προς περισσότερο απλοποιημένη μορφή δεν έχει σχέση με τη φιλολογική καλλιέργεια και με την εκφραστική ικανότητα αυτής της γλώσσας.

Όπως φαίνεται, και στην αρχαιότητα ο πληθυσμός της Βαλκανικής χερσονήσου μιλούσε διάφορες Ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, που κατατάσσονται σε τρεις ομάδες, στις διαλέκτους της αρχαίας ελληνικής, στις θρακικές και στις ιλλυρικές διαλέκτους. Λίγα πράγματα έχουν σωθεί από την ιλλυρική, από την οποία κατάγεται ή σημερινή αλβανική και ακόμη λιγότερα από τη θρακική. Πολλοί γλωσσολόγοι υποπεύονται, ότι οι τρεις αυτές αρχαίες γλώσσες, μαζί με την φρυγική, τη λυδική, την έτρουσική και τη γλώσσα των μυθικών Πελασγών, αποτελούσαν μίαν ιδιαίτερη γλωσσική οικογένεια που συγγένευε με την οικογένεια των χετταϊκών και αρμενικών γλωσσών^{3,4}. Οι άφθονες επιγραφές που βρέθηκαν πρόσφατα στη Βουλγαρία, γραμμένες με ελληνικά γράμματα σε άγνωστη — προφανώς θρακική — γλώσσα, ίσως λύσουν το πρόβλημα αυτό⁵.

III. Έθνολογικές και γλωσσικές μεταβολές του πληθυσμού της Βαλκανικής.

Όπως είπαμε, οι αρχαίοι κάτοικοι της Χερσονήσου ανήκαν σε τρεις γλωσσικές αλλά και έθνολογικές ομάδες: στους Έλληνες στο νότο και στα παράλια, στους Ίλλυρους στη δύση, και στους Θράκες στην ανατολή. Οι Έλληνες δημιούργησαν πρώτοι κρατικά σχήματα και μεγάλο πολιτισμό, που διαδόθηκε δια των αποικιών των παραλίων στο έσωτερικό της χερσονήσου. Στις παραμονές της Ρωμαϊκής δημοκρατίας κέρατη και στη Θράκη και στην Ίλλυρία, ενώ παράλληλα προχώρησε ο έξελληνισμός⁶. Από ανθρωπολογική άποψη οι κάτοικοι της χερσονήσου, κατά την αρχαιότητα, χωρίζονται σε δυο βασικούς τύπους, στο Νότιο και Ανατολικό, που ανήκει στη Μεσογειακή φυλή, και στο Δυτικό και Βόρειο, που

ανήκει στη Διναρική. Οι δυο αυτοί τύποι και η γεωγραφική τους κατανομή διατηρούνται σε χοντρές γραμμές και σήμερα⁷.

Κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής αρχισης σε κάποιο βαθμό ο έκρωμανισμός των Ίλλυρων και σε μεγαλύτερο βαθμό των Κελτικών γενών που είχαν επιδράσει τον 3ο αιώνα πριν από τη χρονολογία μας στη Βαλκανική. Αντίθετα, οι Θράκες υποστήκαν μεγαλύτερη την ελληνική επίδραση. Ταυτόχρονα άρχισε έντονη κρίση του δουλοκτητικού συστήματος με σποραδική εμφάνιση πρωίμων μορφών δουλοπαροικίας⁸. Άλλη σπουδαία συνέπεια της Ρωμαϊκής ήταν η εμφάνιση και το γρήγορο άπλωμα του Χριστιανισμού.

Οι σφοδρές και αίματηρες έπιδρομές των Γότθων και των Ούννων τον 4ο και 5ο αιώνα, δεν άφησαν κανένα έθνολογικό, γλωσσολογικό ή ανθρωπολογικό ίχνος⁹. Αντίθετα, η εισβολή των σλαβικών φυλών προς τα τέλη του 6ου αιώνα προκάλεσε γενική μεταβολή της μορφής της Βαλκανικής.

Όργανωμένοι σε γένη και σε φυλετικές συμμαχίες κτηνοτρόφων και γεωργών, οι Σλάβοι άπλώθηκαν σ' ύλόκληρη σχεδόν τη Χερσόνησο¹⁰. Όπου έγκαταστάθηκαν, έπεκράτησε για μερικές γενεές το καθεστώς των έλευθέρων άγροτικών κοινοτήτων με την κοινοκτημοσύνη της γης και την ισότητα των μελών της. Στις περιοχές των Σλάβων άρχισαν πολύ σύντομα να καταφεύγουν από τις γειτονικές περιοχές οι δουλοπάροικοι της ύπαιθρου και οι σκλάβοι των πόλεων, είτε Θράκες, είτε Έλληνες, είτε Ίλλυροι ήταν αυτοί¹¹. Στις περισσότερες, αν όχι σ' όλες τις περιπτώσεις, οι προσερχόμενοι γινόντουσαν ισότιμα μέλη των κοινοτήτων και οι απόγονοί τους υιοθετούσαν τη σλαβική γλώσσα, που άπλώθηκε ανάμεσα στον 7ο και στον 9ο αιώνα από το Δούναβη μέχρι το Ταίναρο¹², χωρίς αυτή η έξάπλωση να σημαίνει ταυτόχρονη μετακίνηση μεγάλων μαζών πληθυσμού ή να συνοδεύεται με μεταβολή του ανθρωπολογικού τύπου. Άλλωστε, οι έννοιες γλώσσα και ανθρωπολογικός τύπος (φυλή) δεν ταυτίζονται παρά σε σπάνιες περιπτώσεις. Είναι συνηθισμένη η μεταβολή της γλώσσας ενός πληθυσμού χωρίς καμιά άλλαγή του ανθρωπολογικού του τύπου. Αντίθετα, η μεταβολή του ανθρωπολογικού τύπου του πληθυσμού μας

3. G. Thomson: 'Η ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα (Έκδ. Ίκστιτουτο Αθηνών, 1914).

4. Κ. Παπαρηγοπούλου: 'Ιστορία του Έλληνικού Έθνους (Έλευθερουδάκης, 1963), εισαγωγή Π. Καρολίδου σ. Με'.

5. Γ. Θεοτοκά: 'Η σημερινή Βουλγαρία (έφημερίδα «Το Βήμα», 30 Μαΐου 1965).

6. Άκαδ. Έπιστημών ΕΣΣΔ: Παγκόσμια Ιστορία (Μόρφωση, 1955-1963), τόμ. Βα', σελ. 218.

7. Άρη Πουλιανού: 'Π προέλευση των Έλ-

λήνων (περ. «Σύγχρονα Θέματα», τεύχος 14).

8. Φρ. Ένγκελς: 'Η καταγωγή της οικογένειας, της άτομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους (Ρωσ. Έκδοση, 1955) σ. 154.

9. Γιάνη Κορδάτου: 'Ιστορία της Ελλάδας (20ος Αιώνας, 1959), τόμ. VII - Βυζάντιο, σ. 241.

10. Άκαδ. Έπιστημών ΕΣΣΔ - ibid. τόμος Γ', σ. 133-134.

11. Μεγάλη Σοβιετική Έγκυκλοπαίδεια: Άρορο Βυζάντιο (Τυποεκδοτική, 1954), σ. 15-17.

12. Γιάνη Κορδάτου: ibid. — σ. 251-252 και 298-299.

περιοχής συνοδεύεται πάντα από αλλαγή της γλώσσας του¹³.

Μολονότι η επίδραση τῶν Σλάβων πάνω στὸν ἀνθρωπολογικὸ τύπο τῶν πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς ὑπῆρξε ἐκπληκτικὰ μικρὴ¹⁴, παντοῦ ἄλλοῦ, οἱ συνέπειες τῆς εἰσβολῆς τους ἦταν ἀπὸ γενικότερη ἄποψη τεράστιες. Στὸν οἰκονομικὸ τομέα, (ἀναγέννηση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δλοκλήρωση τῆς ἀποσύνθεσης τῆς δουλοκτησίας, δημιουργία στρώματος ἐλεύθερων μικροϊδιοκτητῶν κλπ.)^{15, 16} στὸν πολιτικὸ τομέα, (πρόσκαιρη ἐξασθένιση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἐλάφρωση μεγάλων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τῆ βαρῖα φορολογία)¹⁷, στὸν θρησκευτικὸ τομέα (ἀναστολή τῆς διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων παγανιστικῶν λατρειῶν)¹⁸, καὶ ἰδίως στὸ γλωσσικὸ τομέα (ἐξαφάνιση τῶν θρακικῶν καὶ ἰλλυρικῶν — πλὴν τῆς ἀλβανικῆς — διαλέκτων, ὑποχώρηση τῆς ἐλληνικῆς)¹⁹, οἱ Σλάβοι ἔβαλαν τὴ σφραγίδα τῆς παρουσίας τους.

Τὰ αἷτια λοιπὸν τῆς γλωσσικῆς μεταβολῆς στὴ Βαλκανικῆ, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι ἀνθρωπολογικῆς φύσεως, εἶναι πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά. Ὅπου δηλαδὴ δημιουργήθηκαν καὶ στερεώθηκαν κράτη ἀπὸ τὶς παλιῆς συμμαχίες τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων τῶν Σλάβων καὶ τοῦ ἐκσλαβισμένου ντόπιου πληθυσμοῦ, ἐκεῖ ἡ σλαβικὴ γλῶσσα ἐπέζησε καὶ ἐπακράτησε τελικὰ. (Παραδείγματα: ἡ σημερινὴ Βουλγαρία, ἡ σερβικὴ καὶ βουλγαρικὴ Μακεδονία, ἡ Σερβία, ἡ Κροατία κλπ.). Ἀντίθετα, ὅπου τὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἀνασυγκροτήθηκε γρήγορα, διαλύοντας τὶς συμμαχίες τῶν σλαβικῶν κοινοτήτων πρὶν συγκροτηθῶν σὲ κράτη, ἐκεῖ οἱ παλιῆς γλῶσσες, καὶ κυρίως ἡ ἐλληνικὴ, κέρδισαν τὸ χαμένο ἔδαφος καὶ ἀπὸ τὶς σλαβικὲς διαλέκτους δὲν ἀπόμειναν παρὰ μονάχα τὰ τοπωνύμια καὶ ἐλάχιστες λέξεις. Παραδείγματα: ἡ Πελοπόννησος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἀλβανία, ἡ παράλια Μακεδονία, ἡ νότια Θράκη κλπ.).

IV. Ἡ καταγωγή τῶν Βουλγάρων καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς γλώσσας τους

Οἱ Βούλγαροι ἐμφανίστηκαν στὴ Βαλκανικὴ ἀμέσως μετὰ τοὺς Σλάβους. Στὴν πραγματικότητα, ἦταν ὀλόκληρες πατριῆς οὐραλοαλταϊκῆς καταγωγῆς, ὀργανωμένες σὲ κοινότητες, οἱ ὁποῖες πολὺ γρήγορα ἀναμίχθηκαν μὲ

τὶς σλαβικὲς κοινότητες καὶ τὶς ὀργάνωσαν μαζί μὲ τὸν ντόπιον θρακικὸ πληθυσμὸ σὲ συμμαχίες κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, πού ἐκείνη τὴν ἐποχὴ περνοῦσε σὲ ἀντεπίθεση. Πολὺ σύντομα οἱ Πρωτο-Βούλγαροι αὐτοὶ ἀφομοιώθηκαν καὶ ἀπορροφήθηκαν ἀπὸ τὸν ἐκσλαβισμένο θρακικὸ πληθυσμὸ, ἀφήνοντας ὅμως σὰ μοναδικὸ ἶχνος τῆς διάβασής τους ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὸ ὄνομά τους²⁰.

Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες ὁ πληθυσμὸς τῆς Βαλκανικῆς ἦταν ἀνάμικτος καὶ οἱ λαότητες τῶν Ἑλλήνων (τῶν μεσαιωνικῶν Ρωμαίων), τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων, τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων, ζοῦσαν ἢ μὰ δίπλα στὴν ἄλλη καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις συγκατοικοῦσαν στὴν ἴδια πόλη καὶ στὴν ἴδια περιοχὴ. Ἡ συμβίωση αὐτὴ εἶχε σὰ συνέπεια τὴν ἀντάλλαγή πολλῶν πολιτιστικῶν στοιχείων καὶ πολλῶν γλωσσικῶν χαρακτηριστικῶν ἀπὸ τὸν ἓνα λαὸ στὸν ἄλλο. Ἔτσι ἡ νεοελληνικὴ, ἡ βουλγαρικὴ, ἡ ἀλβανικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ, μολονότι ἀνήκουν σὲ τέσσερις διαφορετικὲς οἰκογένειες τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, παρουσιάζουν μεγάλες ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίες, πού σὲ πολλὲς περιπτώσεις εἶναι μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς ἀναλογίες κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς γλῶσσες αὐτὲς μὲ τὶς συγγενικὲς τῆς τῆς ἴδιας οἰκογενείας^{21, 22}.

Αὐτὴ ἡ ἀλληλεπίδραση φαίνεται πολὺ καθαρὰ στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα, πού διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν 7ο ὡς τὸν 19ο αἰῶνα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ θρακόφωνου ὑποστρώματος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἐλληνόφωνων γειτονικῶν πληθυσμῶν ἀλλὰ καὶ ἐκπροσώπων, ἐπὶ πολλὰ χρόνια, τῆς διοίκησης καὶ τῆς ἐκκλησίας. Μετὰ τὸν 15ο αἰῶνα, προστέθηκε καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς τουρκικῆς γλώσσας²³.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπιδράσεις ἄλλαξαν ριζικὰ τὴ δομὴ τῆς νέας βουλγαρικῆς γλώσσας, ἡ ὁποία μολονότι παραμένει στὴν ἐξωτερικὴ μορφή τῆς καὶ στὸ βασικὸ λεξιλόγιό τῆς σλαβικὴ, στὴ γραμματικὴ, στὸ συντακτικὸ καὶ στὴ φθολογία διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες σλαβικὲς γλῶσσες καὶ μοιάζει πὺ πολὺ μὲ τὴ νεοελληνικὴ.

V. Ἰδιομορφίες τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσας σὲ σχέση μὲ τὶς λοιπὲς σλαβικὲς καὶ τὴ νεοελληνικὴ²⁴.

Οἱ κυριότερες διαφορὲς τῆς βουλγαρικῆς ἀπὸ τὶς ἄλλες σλαβικὲς γλῶσσες καὶ οἱ ὁμοιότητές τῆς μὲ τὴ νεοελληνικὴ, εἶναι οἱ παρακάτω:

1. Ἡ ὑπαρξη ἄρθρου, πού λείπει ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες σλαβικὲς γλῶσσες. Τὸ ἄρθρο στὴ

13. Α. Πουλιανοῦ: Ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων (Μόρφωση, 1961), σ. 111.

14. Α. Πουλιανοῦ: Ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων (περιοδ. «Σύγχρονα Θέματα», τόμος 14).

15. Ἀκαδ. Ἐπιστημῶν ΕΣΣΔ. *ibid* τόμ. Γ', σελ. 134 - 135.

16. Μεγ. Σοβιετικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, *ibid*. σ. 17.

17. Γιάννη Κορδάτου: *ibid*. σ. 300 - 301.

18. Α. Βασιλείου: Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (Μπεργκαδής, 1955), σ. 350 - 351.

19. Γιάννη Κορδάτου: *ibid*, σ. 300 - 301.

20. Ἀκαδ. Ἐπιστημῶν ΕΣΣΔ! *ibid*, τόμ. Γ', σ. 343 - 344.

21. G. Thomson: - *ibid*.- σελ. 106.

22. H. Wendt: - *ibid*.- σελ. 139.

23. H. Wendt: - *ibid*.- σελ. 304.

24. L. Baulieux: *Grammaire de la langue Bulgare* (2α ἐκδοση, Παρίσι, 1950).

βουλγαρική (ὅπως καὶ στὴ ρουμανικὴ καὶ ἀλβανικὴ) ἔπεται τοῦ ὀνόματος — ἐνῶ στὴν ἑλληνικὴ προηγείται — καὶ εἶναι γιὰ τὸ ἄρσενικὸ - τ ἢ - ατ, γιὰ τὸ θηλυκὸ - τα καὶ γιὰ τὸ οὐδέτερο - το, στὸ δὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ καὶ γιὰ τὰ τρία γένη - τε.

Παραδείγματα:

τσόδεκ = ἄνθρωπος, τσόδεκατ = ὁ ἄνθρωπος
μάσα = τραπέζι, μάσατα = τὸ τραπέζι
μόρε = θάλασσα, μόρετο = ἡ θάλασσα

2. Ἡ ἀπουσία πτωτικῶν καταλήξεων στὰ οὐσιαστικὰ καὶ ἐπίθετα καὶ ἡ κλίση τοῦ ὀνόματος μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἄρθρου καὶ βοηθητικῶν μορίων. Στὶς σλαβικὲς γλώσσες τὸ ὄνομα παίρνει 6-7 πτωτικὲς καταλήξεις. Στὴν ἑλληνικὴ τὸ ὄνομα ἔχει δυὸ τύπους (π.χ. ὁ πατέρας τοῦ πατέρα, ἡ μητέρα τῆς μητέρας, τὸ παιδί τοῦ παιδιοῦ κλπ.), καὶ στὴ βουλγαρικὴ μόνον ἓναν.

Παραδείγματα:

τσόδεκατ = ὁ ἄνθρωπος, τὸν ἄνθρωπο
νά τσόδεκατ = τοῦ ἀνθρώπου, στὸν ἄνθρωπο
σέστρατα = ἡ ἀδελφή, τὴν ἀδελφὴ
νά σέστρατα = τῆς ἀδελφῆς, στὴν ἀδελφὴ
νέμπετο = ὁ οὐρανός, τὸν οὐρανὸ
νά νέμπετο = τοῦ οὐρανοῦ, στὸν οὐρανὸ.

3. Ἡ ὁμοία κλίση τοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ τοῦ ἐπίθετου, τὰ ὁποῖα στὴ ρωσικὴ καὶ στὶς ἄλλες σλαβικὲς γλώσσες κλίνονται κατὰ διαφορετικὸν τρόπο, ἐνῶ στὴ νεοελληνικὴ κλίνονται ἐπίσης ὁμοία.

4. Ὁ σχηματισμὸς τῶν παραθετικῶν τῶν ἐπιθέτων μὲ τὰ βοηθητικὰ μόρια ὅπως στὴ νεοελληνικὴ. Οἱ ἄλλες σλαβικὲς γλώσσες σχηματίζουν τὰ παραθετικὰ μὲ καταλήξεις, ὅπως ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ.

Παραδείγματα:

μπλίζοκ = κοντινός
πο - μπλίζοκ = πὸ κοντινός
ναϊ - μπλίζκατ = ὁ πὸ κοντινός

5. Ἡ ἐγκλιτικὴ μορφή τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας, ὅπως γίνεται καὶ στὴ νεοελληνικὴ.

Παράδειγμα:

μάϊκατα - μι = ἡ μητέρα - μου

Στὴ ρωσικὴ καὶ στὶς ἄλλες σλαβικὲς γλώσσες, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ, ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία προτάσσεται.

Παράδειγμα:

μαγιά ματ' = ἐμὴ μήτηρ

6. Ὁ σχηματισμὸς τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ τετελεσμένου μέλλοντος μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βοηθητικοῦ μορίου σστέ, πού ἀντιστοιχεῖ στὸ ἑλληνικὸ θά.

Παραδείγματα:

σστὲ (προ)τσσέτα = θά διαβάσω

σστὲ σμὲ (προ)τσσέλη = θά ἔχουμε διαβάσει

7. Ἡ ἀπουσία τοῦ ἀπαρέμφατου, (πού ὑπάρχει σ' ὅλες τὶς σλαβικὲς γλώσσες) καὶ ἡ ἔκφρασή του μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μορίου ντά, πού ἀντιστοιχεῖ στὸ ἑλληνικὸ νά.

Παράδειγμα:

ζζέλαμ ντά ἱζπράτγια = θέλω νά στείλω

8. Ἡ ὁμοιότητα τῆς σύνταξης τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς, πού ἐπιτρέπει τὴ μετάφραση λέξη πρὸς λέξη καὶ χωρὶς ἀλλαγὴ τῆς σειρᾶς τῶν λέξεων τοῦ κειμένου τῆς μιᾶς γλώσσας στὴν ἄλλη.

Παραδείγματα:

ντὸ κόγκα ἱστατε ντά οστάνετε;

(= ὡς πότε σκοπεύετε νά μείνετε;)

ζζέλαμ ντά ἱζπράτγια πίσμοτο σ βόζντουσσονα

πόστα

(= θέλω νά στείλω γράμμα μὲ ἀεροπορικὸ ταχυδρομεῖο)

9. Μεγάλες φθογγολογικὲς ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίες προφορᾶς μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ σοβαρὲς διαφορὲς μὲ τὶς ἄλλες σλαβικὲς γλώσσες. Ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ λείπει ἡ διάκριση «σκληρῶν» καὶ «μαλακῶν» φωνηέντων τῆς ρωσικῆς καὶ ἀρκετῶν ἄλλων σλαβικῶν γλωσσῶν, τὰ ἡμίφωνα, τὰ ἄφωνα συριστικά. Στὴ βουλγαρικὴ ἐπίσης δὲν παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς ἀποβολῆς μέχρις ἀφανισμοῦ τῶν φωνηέντων, ὅπως τὸ παρατηροῦμε στὴ σερβοκροατικὴ καὶ στὴν τσεχικὴ. Τέλος, ὁ τονισμὸς τῆς βουλγαρικῆς διαφέρει ἀπὸ τὸ μουσικὸ τονισμὸ τῆς ρωσικῆς καὶ τῶν ἄλλων σλαβικῶν γλωσσῶν καὶ μοιάζει μὲ τὸν τονισμὸ τῆς νεοελληνικῆς. Φθογγολογικῶς ἡ βουλγαρικὴ μοιάζει πολὺ μὲ τὴν νεοελληνικὴ καὶ ἡ μιὰ γλώσσα μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ μὲ τὸ ἀλφάβητο τῆς ἄλλης μὲ ἐξαιρέση τοῦς ἑλληνικοῦς φθόγγους γ, δ, θ, πού δὲν ἔχουν ἀντίστοιχους στὴ βουλγαρικὴ καὶ τοῦς βουλγαρικοῦς φθόγγους «ερ - γκόλιαμ» (φωνῆεν λαρυγγικὸ μεταξὺ ο καὶ ε) καὶ τὰ δασέα συριστικά ζζέ (ὅπως τὸ γαλλικὸ J), σσέ (ὅπως τὸ γαλλικὸ ch), τσσέ (ὅπως τὸ ἀγγλικὸ ch) καὶ σστέ, πού δὲν ὑπάρχουν στὴν νεοελληνικὴ.

VI. Σ υ μ π ε ρ ἄ σ μ α τ α

Ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, βγαίνει τὸ συμπέρασμα, ὅτι, παρὰ τὴ διαφορετικὴ καταγωγὴ τῶν γλωσσῶν τῶν δυὸ λαῶν, ἡ ἀρχικὴ ἀνθρωπολογικὴ συγγένεια τῶν προγόνων τῶν δυὸ λαῶν, ἡ πιθανολογούμενη συγγένεια τῶν γλωσσῶν πού μιλοῦσαν οἱ προπάτορές τους καὶ ἡ στενὴ καὶ μακρόχρονη ἐπαφὴ τους κάτω ἀπὸ κοινὲς οἰκονομικὲς, πολιτικὲς καὶ πολιτιστικὲς συνθηκὲς, εἶχε σὰ συνέπεια ἀμοιβεῖες ἀλληλεπιδράσεις καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῶν ὁμοιοτήτων πού προαναφέραμε.

Δ. ΓΕΡΜΙΩΤΗΣ